Journal of University of Raparin گۆڤاری زانكۆی راپەڕین E-ISSN: 2522 – 7130 P-ISSN: 2410 – 1036

جوت دەنگیی لە زمانی کوردیدا
(لێکۆڵینەوەیەکی شیکاریی ئامارییە)

شیروان حسێن حمد[1] ، ڕاز عزیز احمد[2]

[1+2] بەشـــی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی ڕاپەڕین، ڕانیە، هەرێمی کوردستان، عێراق.

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشـانی (جوت دەنگیی لە زمـانی کوردیـدا (لێکۆڵینەوەیەکی شـــیکـاریی ئامارییە))، بۆ دیاردەی پێکەوەهاتنی دو کۆنسۆنانتی هاوشێوە، کە دەچێتە ناو بواری فۆنۆلۆژی و بەپێی ڕێبازی وەســـفی ئاماری کاری لەســـەر کراوە. دەیەوێت وەڵامی ئەو پرسـیارە بداتەوە، کە ئایا ئەم دیاردەیە لە زمانی کوردیدا چۆن و بە چەند جۆر دەردەکەوێت. بۆ ئەم مەبەستە توێژینەوەکە جگە لە پێشـــەکی و ئەنجام و لیســـتی ســـەرچاوەکان، دابەشـدەبێت بەســەر دو بەشـدا: لە بەشـی یەکەم ناســـاندنی دیاردەی جوت دەنگیی و جۆرەکانی، لە بەشـــی دوەمدا شـــیکردنەوە و پیشـــاندانی ئاماری جوت دەنگییەکانی زمانی کوردی خراوەتەڕو.

کلیلە وشەکان:

جوت دەنگیی، فۆنۆلۆژی، پێکەوەهاتن، جوت دەنگیی بنجی، جوت دەنگیی دارِشتن.

Article Info:
DOI: 10.26750/Vol(9).No(2).Paper15
Received: 1-August-2021
Accepted: 23- August -2021
Published: 29-March-2022
Corresponding Author's E-mail:
sherwan983@uor.edu.krd
Raz.aziz@uor.edu.krd
Copyright©2022 Journal of Raparin University.

پێشەکی:

ناونیشـــانی توێژینەوەکە: ئەم توێژینەوەیە لەژێر ناونیشـــانی (جوت دەنگیی لە زمانی کوردیدا (لێکۆڵینەوەیەکی شیکاریی ئامارییە))، کە دەچێتە ناو بواری فۆنۆلۆژییەوە.

ئامانج و گرنگی توێژینەوەکە: مەبەســت و ئامانجی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە ناســاندنی شــیکردنەوەی ئەم دیاردە دەنگییە لە زمانی کوردی و لەگەڵ پیشــاندانی جۆرەکانی لە زمانی کوردیدا، پاشــان خســتنەڕوی جوت دەنگییەکانی زمانی کوردی بەشـــێوەی ئامار و ڕێژە، بە جۆرێک کە هەریەک لە جوت دەنگییەکانی لەڕوی بەرهەم و تواناوە خراونەتەڕو.

سنور و کەرەستەی توێژینەوەکە: لەم توێژینەوەیەدا دیالێکتی ناوەڕاستی زمانی کوردی کراوەتە کەرەستەی توێژینەوەکە، هەروەها کەرەستە و نمونەکانیش لە زمانی قسەکردن و نوسراوەکانی زمانی کوردی وەرگیراون.

ڕێبازی کارپێکراو لە توێژینەوەکە: توێژینەوەکە، بەپێی ڕێبازی وەسفی ئاماریی، ئەنجام دراوە.

گرفتی توێژینەوەکە: جوت دەنگیی بەهۆی ئەوەی کە زۆر جار دەنگەکان تێکەڵ دەبن و ســنوریان بە ئاســانی جیاناکرێنەوە و لە نوســـیندا بە یەک دەنگ دەنوســـرێن نەکراونەتە مژاری لێکۆڵینەوە، بۆیە ئێمە بەدوای ئەم گرفتەدا دەچین.

بەشەکانی توێژینەوەکە: توێژینەوەکە، جگە لە پێشەکی و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان بە گشتی بۆ دو بەش، دابەشکراوە، لە تەوەرەی یەکەمی بەشی یەکەمدا (زاراوە و چەمکی جوت دەنگیی) ڕونکراوەتەوە، لە تەوەرەی دوەمیشـــدا (جوت دەنگیی و درێژکردنەوە) خراونەتەڕو، تەوەرەی ســـێیەمیش بۆ (پۆلێنکردنی جوت دەنگیی) تەرخانکراوە، هەروەها (جوت دەنگیی و پرۆســـە فۆنۆلۆژییەکان) لە تەوەرەی چوارەمدا هاتونە بەرباس، لە تەوەرەی پێنجەمیشدا (جوت دەنگییەکان لە جێکەوتەکانی وشەدا) ڕونکراونەتەوە، تەوەرەی شەشەم و کۆتایی تایبەتکراوە بۆ (جوت دەنگیی و دەرکەوتنی بەپێی قاڵبی برگە). بەشی دوەمیش بۆ (خستنەڕوی ئامار و ڕێژەی جوت دەنگییەکانی زمانی کوردی) تەرخانکراوە.

١/١ ناساندنی دیاردەی جوت دەنگیی:

١-١/١ زاراوە و چەمکی جوت دەنگیی:

ئەم دیاردەیە لە زمانە جیاوازەکاندا زاراوەی جۆراوجۆری بۆ بەکارهاتوە، بەڵام هەمویان یەک مەبەست دەگەیەنن، کە ئەویش هاتنی دو دەنگی چونیەکە لە تەنیشت یەکتر. بۆ نمونە، لە زمانی ئینگلیزیدا (Crystal) زاراوەی (Gemination) بەکارهێناوە (Crystal: 2008: 206)، لە زمانی فارسیدا (معین) زاراوەی (تشدید) بەکارهێناوە (معین: ١٣٨١: ٤٥٥)، لە زمانی عەرەبیشدا بەهەمان شێوەی زمانی فارسی زاراوەی (تشدید) لەلایەن (الغامدی) بەکارهێنراوە (الغامدی: ٢٠٠١: ٧٥)، لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێک زاراوەی جیاجیا بۆ ئەم مەبەستە بەکارهاتون، لەوانە: زاراوەی (دەنگی دوبارەکراوە) لەلایەن (عەلی) بەکارهاتوە (عەلی: ٢٠٠٥: ٧٢)، زاراوەی (جوت دەنگیی) یان (جوت کۆنسۆنانت) لەلایەن (مەحوی) بەکارهاتوە (مەحوی: ٢٠٠٨: ١٧١)، زاراوەی (دوبارەکردنەوەی دەنگ) لەلایەن (ئیسماعیل) بەکارهاتوە (ئیسماعیل: ٢٠٠٩: ١١٢)، زاراوەی (گیرە، دولایی) لەلایەن (ژاکاو) بەکارهاتوە (ژاکاو: ١٣٩٩: ١٣٨). کەواتە زیاتر لە زاراوەیەک بۆ ئەم دیاردەیە بەکارهاتوە، بەڵام ئێمە زاراوەی (جوت دەنگیی) بە پەسەند دەزانین و لەم توێژینەوەیەماندا بەکاریدەهێنین.

جوت دەنگیی پرۆسەیەکی فۆنۆلۆژییە، کە لەهەندێ لە زمانەکاندا بەرچاودەکەوێت، لەوانە: زمانی ئینگلیزی، زمانی ئیتالی، عەرەبی و فارسی، ...هتد(کامبوزیا و تاج‌آبادی: ١٣٩١: ١٢٨). بێگومان زمانی کوردیش یەکێکە لەو زمانانەی کە جوت دەنگیی تێدا دەبینرێت و چەندین وشەی لەم چەشنە بەرچاودەکەوێت، کە ئەم دیاردەیان تێدایە.

چەمکی جوت دەنگیی، بەوە دەناسرێت، کە (بریتییە لە دیاردەی دوبارەبونەوەی ژمارەیەک لە دەنگە کۆنسۆنانتەکان، لە جێگای دیاریکراو لەناو وشە یان لە سنوری وشەکان) (Mubarak and jebur: 2018: 32). بەو واتایەی هاتن و دوبارەبونەوەی هەندێ لە کۆنسۆنانتەکانە لەتەنیشت یەکتر، چونکە مەرج نییە هەمو دەنگەکان ئەم دیاردەیە دروست بکەن، لە شوێنی دیاریکراو واتە سەرەتا یان ناوەڕاست یان کۆتایی وشە، جوت دەنگیی لەناو وشە یان لە سنوری وشەکان، واتە یان لەناو بنچینەی وشەیەک یاخود لە سنوری دو وشە یان دو مۆرفیم دروستدەبێت.

لە فەرهەنگدا وشەی جوت دەنگیی پێناسەکراوە بە "جوت کۆنسۆنانت" و ناوی جوت دەنگیی بە دو هێندەکردنی پیتێک لەناو ئۆرتۆگرافی، هاتوە(Murray: 1933: 98). لە زمانەوانیشدا جوت دەنگیی پێناسەکراوە بە "بەدواییەکداهاتنی دو دەنگی چونیەک لە یەک مۆرفیمدا"(Crystal: 2008: 206). کەواتە چەمکی جوت دەنگیی، بە زۆری پێناسە دەکرێت لەڕوی بەدواییەکداهاتنی دو کۆنسۆنانتی چونیەک.

٢-١/١: جوت دەنگیی و درێژكردنەوە:

زۆر لە زمانناســان جوت دەنگیی بە بەدواییەكداهاتنی دو كۆنســۆنانتی چونیەک و درێژكردنەوەی باری وتن، پێناســه دەكەن. ئەم پێناســەیەش ئاماژە بۆ لەخۆگرتنی جوت دەنگیی و دەنگی درێژكراوە دەكات. بەگوێرەی (Robins) كۆنسۆنانتەكان دەتوانن درێژبكرێنەوە، یان ببن بە جوت دەنگیی، كاتێک ڕێگەدەگیرێت لە ئازادكردنی دەنگەكە بۆ ماوەیەک بە بەراورد لە كاتی ئاسـاییـ(Robins: 1964: 80). لەلایەكی ترەوە زۆرێک لە توێژەران جیاوازیان كردوە لەنێوان جوت دەنگیی و درێژكردنەوەی كۆنســۆنانت، دەڵێن جوت دەنگیی درێژ دەبێتەوە بەسەر دو بڕگەدا. زاراوەی جوت دەنگیش پشتیوانی ئەم ڕوانگەیە دەكات.

لەم بارەیەوە (Roach) دەڵێت: كێشـــە لە بیرۆكەی جوت دەنگییدا ئەوەیە، كە زۆر جاران هیچ ڕێگەیەک نییە بۆ ناســینەوە و درک پێكردنی ســنوری فیزیكی نێوان جوت دەنگیی و بیســتنی دەنگێک بە ســادەیی كە درێژییەكەی زیاتر بێت وەک لە تاكە دەنگێكی ئاسایی (Roach: 2002: 32).

لەلایەكی ترەوە (Lehiste & Mortan & Tatham) دەڵێن: دو بۆچونی جیاواز پێشــكەشــكراون بۆ وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارەی كە ئایا جیاوازی هەیە لەنێوان كۆنسۆنانتی درێژكراوە و جوت دەنگیی. یەكەمیان بانگەشــەی ئەوە دەكات، كە جوت دەنگییە كۆنســۆنانتەكان جیاوازییان هەیە لەگەڵ كۆنســۆنانتە درێژەكان، كە ئەویش وتن و دەربڕینیانە بە دو قۆناغ. یەكێكیان لە كۆتایی بڕگەدا دێت، لە كاتێكدا دوەم دانە لە ســـەرەتای بڕگەی دواتردا دێت. ئەویتر وەک یەک مامەڵە لەگەڵ جوت دەنگیی كۆنســـۆنانت و كۆنســـۆنانتی درێژكراوە دەكات و نكۆڵی لە بونی دو قۆناغ دەكات(Lehiste & Mortan & Tatham: 1973: 130).

كەواتە ڕای جیــاواز هەیە لەســـەر چەمــک و پێناســـەی ئەم پرۆســـەیە، هەنــدێک لایــان وایە جــوت دەنگیـــی درێژكـــردنەوەی كۆنســـۆنانتەكانە، لەوانە، (حقشـــناس) ئەم دیـــاردەیەی بە درێژكـــردنەوەی كۆنســـۆنانت دانـــاوە، بـــۆ نمـــونە دو [p]یـــان لە وشـــەی (لـــــپە)[lappe]، یەک [p]ی درێژكـــراو هەژمـــاركردوە و بەم شـــێوە ڕۆڵـــی هەمـــبەری بـــۆ درێژكـــردنەوە لە كۆنســـۆنانتەكاندا داناوە(حقشـــناس: ١٣٨٠: ١١٦_١١٧). واتە بەگـــوێرەی حقشـــناس جـــوت دەنگیـــی، دەنگـــێكە درێـــژ دەكـــرێتەوە و ئەم پرۆسەیە دروستدەكات نەک دو دەنگی چونیەكی بەدواییەكداهاتوبێت.

هەروەها (Carr) زاراوەی جوت دەنگی بەوە دەناسێنێت، كە "پرۆسەیەكە بەهۆیەوە تاک، نا جوت دەنگ یان كۆنسۆنانتێک توشی درێژبونەوە دەبێت و دەبێتە جوت دەنگیی"(Carr: 2008: 62). واتە لە ڕوانگەی (Carr)ەوە جوت دەنگیی دەنگێكی تاكە یان نا جوت دەنگێكە یان كۆنسۆنانتێكە درێژ دەبێتەوە و ئەم دیاردەیە دروستدەكات.

(Keating) بەم شـــێوەیە پێناســـەی دیـــاردەكە دەكـــات و دەڵێـــت: "كۆنســـۆنانتەكان دەتوانرێـــت درێژبكـرێنەوە لەهەر شـوێنێكی بـڕگە بێـت یـان وشـە یـان دەسـتەواژە. ئەمە دوپـاتكراوەتەوە بـۆ چەنـدین زمـانی جیـاواز، بـۆ نمـونە كۆنسـۆنانتەكان لە سـەرەتای وشـەدا یـان لە كۆتـایی وشـەدا زیـاتر درێـژ دەبـنەوە لەهەنـدێ زمانـدا، لەهەنـدێ زمـانی تریشـدا بە پـێچەوانەوە لە ناوەڕاسـتەوە زیـاتر دێـن یـاخود

درێــژ دەبــنەوە" (Keating: 2006: 169). واتە بەهەمــان شــێوە بەگــوێرەی (Keating)یــش جــوت دەنگیــی بــریتییە لە درێژکــردنەوەی کۆنســۆنانتێک، هاتنیــان لە جــێکەوتەی جیــاوازی وشــە (جــێکەوتەی ســەرەتای وشــە، جــێکەوتەی ناوەڕاســتی وشــە، جــێکەوتەی کۆتــایی وشــە)، بەگــوێرەی پێکهــاتەی بــڕگەی هەر زمانێک.

هەروەها بەپێی نوسینەکانی لدفوگد و مدیسن (Ladefoged & Maddieson: 1996: 91-92)، لە زمانە جۆراوجۆرەکاندا بڕگە جوت دەنگەکان یەک و نیو تا ســێ ئەوەندە درێژترن لەچاو هەمان جۆری خۆیان بەبێ جوت دەنگی، لەسەر ئەم بنەمایە بەشێوەیەکی فۆنەتیکانە، کۆنسۆنانتی جوت دەنگ کۆنسۆنانتێکی درێژکراوەیە. بەم شێوەیە، لدفوگد و مدیسن (Ladefoged & Maddieson) بە هەمان شێوەی ئەوانی تر وەک کۆنسۆنانتی درێژکراوە مــامەڵە لەگەڵ جوت دەنگییــدا دەکەن، هەروەهــا بە بۆچونی ئەوان جوت دەنگییەکــان لە تــاکە بڕگەیەکدان و ئەو بڕگە جوت دەنگییدارانە بە بەراورد بە هەمان جۆری خۆیان بەبێ جوت دەنگیی، درێژترن. بەم پێیە، درێژکردنەوەی کۆنســــۆنانت بەم شــــێوەیە پێناســــە دەکرێت، کە یەک دانە کۆنســــۆنانت بەهۆی درێژکردنەوەی قۆنـاغی گرتن[1] دروســــتدەبێت. لە هێڵکـاری ژمـارە(١) و (٢) کۆنســــۆنـانتی درێژکراوە و کۆنسۆنانتی تاک بێ درێژکردنەوە دەخەینەڕو(جم: ١٣٩٤: ١٨_١٩):

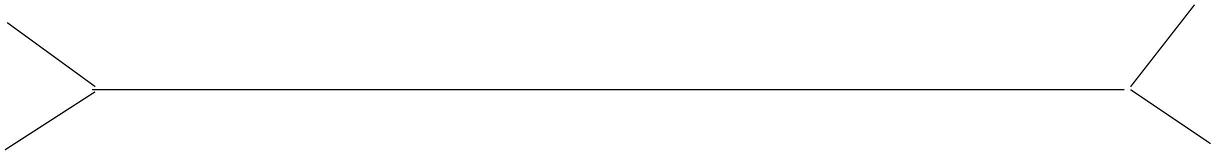

هێڵکاری ژمارە (١) کۆنسۆنانتی درێژکراوە

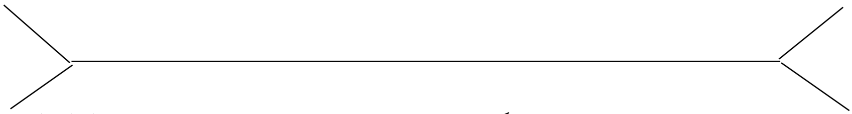

هێڵکاری ژمارە (٢) کۆنسۆنانتی تاک بێ درێژکردنەوە

بە پێچەوانەی ئەم ڕایانە، ڕایەکی تریش هەیە، کە جوت دەنگیی بە درێژکردنەوەی کۆنســــۆنـانتەکان هەژمار ناکات، بە واتایەکی تر بە پێچەوانەی ئەم زمانەوانانە هەندێ زمانەوانی تر هەن دانانی جوت دەنگیی بە درێژکردنەوەی کۆنسۆنانت ڕەت دەکەنەوە، بەڵکو بە دو دەنگی بەدواییەکداهاتوی چونیەکی دادەنێن، لەوانە:

(El-saaran) دەڵێت لە ڕێزمـانە کۆنەکـانی عەرەبیدا مـامەڵەیـان لەگەڵ جوت دەنگیی کردوە وەک دو ســـەگمێنتی کورت، یەکەمیان وەســـتاو و بێ جوڵە(ســـاکن)، دوەمیان جوڵاو(متحرک). فۆنەتیکانە، باشـــترە کە مامەڵە لەگەڵ جوت دەنگییە کۆنســـۆنانتەکان بکرێت وەک ئەوەی دو دەنگی کۆنســـۆنانت بن، نەک یەک دەنگی درێژکراوە(El-saaran: 1951: 162). واتە بە بۆچونی ئەو جوت دەنگیی، دو دەنگیی کۆنســــۆنــانتی

بەدواییەکداهاتوی کورتن، یەکێکیان هەڵگری هێزنییە و وەســـتاوە و بێ جوڵەیە، ئەوی تریان هەڵگری هێزە و جوڵاوە.

(Cantineau) جیاوازی دەکات لەنێوان کۆنســـۆنانتی درێژ و جوت دەنگیی کۆنســـۆنانت، وەســـفکردنی جوت دەنگیی کۆنســـۆنانت وەک ئەو کۆنســـۆنانتانەی کە بە وتنێکی درێژخایەن و نوســـینی کۆنســـۆنانتەکە بە دوان(Cantineau: 1960: 214). پێوەری دیـار لەم پێنـاســـەیە بۆ جوت دەنگیی، وتنی درێژخـایەنی کۆنسۆنانتەکانە لە دەربڕیندا، لە ڕێنوسیشدا نوسینیانە بە دو کۆنسۆنانت.

هەروەها (Abercrombie) دەڵێت، کە کۆنســـــۆنانتە جوتەکان دەبێت جیابکرێنەوە لە کۆنســـــۆنانتە درێژەکان. جوت دەنگییە کۆنســـــۆنانتەکان ماوەکەی درێژ دەبێتەوە بەســـــەر دو بڕگەدا، لە کاتێکدا ماوەی کۆنســـــۆنانتە درێژکراوەکان ســـــنوردارە بۆ تاکە بڕگەیەک(Abercrombie: 1967: 82). لە ڕوانگەی ئەم پێناسـەیەشـدا، جوت دەنگیی جیاوازە لە درێژکردنەوەی کۆنسـۆنانت، چونکە جوت دەنگیی دەکەوێتە دو بڕگەی جیاوازەوە، بەڵام کۆنسۆنانتی درێژکراوە لە تاکە بڕگەیەکدا دێت.

بەگوێرەی (Jones) هەمو کۆنسۆنانتە درێژکراوەکان بە دو هێندە دادەنرێن، کە دەکرێت جیابکرێنەوە بۆ دوان، بە کەمکردنەوەی هێز لە ناوەڕاسـت و لکاندنی بەشـی یەکەم بۆ بڕگەی یەکەم و بەشـی دوەم بۆ بڕگەی دوەم. لەڕوی کردارییەوە بە باشـــتری دەزانێت کە زاراوەی جوت دەنگیی کۆنســـــۆنانت بەکاربهێنرێت نەک کۆنسـۆنانتی درێژکراوە(Jones: 1967: 116). واتە، بە بۆچونی (Jones) جوت دەنگیی دەکەوێتە دو بڕگەی جیاوازەوە، بەشـی یەکەمی جوت دەنگیی دەلکێتە بڕگەیەک و بەشـی دوەمیشـی دەلکێتە بڕگەیەکی ترەوە، بۆیە بە باشی دەزانێت زاراوەی جوت دەنگیی بەکاربهێنرێت نەک کۆنسۆنانتی درێژکراوە.

لەلایەکی ترەوە (Delattre) ســـەبارەت بەم دو پرۆســـەیە دەڵێت: کۆنســـۆنانتە درێژکراوەکان جیاوازن لەگەڵ کۆنسـۆنانتە جوت دەنگەکان، جوت دەنگیی ڕونکردۆتەوە بە بەکارهێنانی دەسـتەواژەی "پێکهاتەی بڕگە" و دەڵێت "جوت دەنگیی پرۆسـەیەکی دوبارەکردنەوەی کۆنسۆنانتەکانە، کە یەکەم کۆنسۆنانت کۆتایی بڕگەیەک و دوەم کۆنســـۆنانت ســـەرەتای بڕگەی دواتر، داگیردەکات. بەڵام کۆنســـۆنانتی درێژکراوە تەنها لەیەک بڕگە پێکدێت" (Delattre: 1971: 132).

کێتفۆرد(Catford) و (Crystal)، بەهەمان شـــێوە جوت دەنگیی بە دو کۆنســـۆنانتی چونیەکی بەدوای یەکداهاتو دادەنێن، هەڵبەت ئەم نمونانەی ئەوان هێناویانەتەوە هەمویان لە جۆری جوت دەنگی دو بڕگەیین. کریستاڵ و کێتفۆرد جوت دەنگیی بە پرۆسەیەکی جیاواز دادەنێن لە درێژکردنەوەی کۆنسۆنانت و بەم شێوازە پێناسـەی دەکەن: "دەسـتەواژەیەکە لە فۆنەتیک و فۆنۆلۆژیدا بەدوای یەکداهاتنی دو یەکەی فۆنێمی یەکسـان و لەپاڵ یەکتر لە یەک مۆرفیمدا دەگرێتەوە. بەهۆی دابەشـــکردنی بڕگەییەوە، کۆنســـۆنانتێکی جوت ناتوانرێت بە کۆنســـــۆنانتێکی درێژکراوە لە قەڵەم بدرێت، کەواتە جوت دەنگیی و درێژکردنەوە بە دو شـــێوەی جیاواز دەنگنوسـی دەکرێن، بۆ نمونە فۆنێمی [t] لە حاڵەتی جوت دەنگییدا بەشـێوەی دو جار نوسـینی پیتەکە واتە [tt]

ئاماژەی بۆ دەكرێت، بەڵام لە حاڵەتی درێژكردنەوە هێمای [:] لەبەردەم فۆنێمەكە دادەنرێت، بەم شـــێوەیە (Catford: 2001:106-107 & Crystal: 2008: 206)".[:t].

هەروەها (ثمره: ١٣٩٥: ٤٥_٤٦) بەهەمان شێوەی (دلاتر و كاتفۆرد و كریستاڵ) دەڵێت، كە جوت دەنگیی دەكەوێتە نێوان دو بڕگە، هەروەها بە دو كۆنسـۆنانتی چونیەكی دادەنێت، بەشـێوەیەک كە كۆنسـۆنانتی كۆتایی قۆناغی یەكەم لەگەڵ كۆنســـۆنانتی ســـەرەتای قۆناغی دوەم لێكدەدەن و تێكەڵ بە یەكتر دەبن، لە ئەنجامدا قۆناغی یەككرتنی ئەو دو كۆنســـۆنانتە ڕودەدات و دەبێتە دەربڕینێكی درێژخایەن، كە ئەنجامی دو دەربڕینی كورتە، ئەو بە خستنەڕوی وشەیەكی وەک (لێپە)، وەک نمونەیەک دەڵێت:

شـوێنی بونی دو كۆنسـۆنانتی وەكویەک هەمیشـە لە شـوێنی بەیەک گەیشـتنی دو بڕگەیە نەک یەک بڕگە، بە لەبەرچاوگرتنی دروســتكردنی بڕگە، دەبێت وابیربكەینەوە، كە كۆنســۆنانتێكی تاک كراوە بە دو بەشـــەوە، بەشی یەكەم بۆ بڕگەی یەكەم و بەشی دوەم بۆ بڕگەی دوەم ڕۆیشتوە، بەم پێیە ناكرێت كۆنسۆنانتێک لەنێوان دو بڕگەی وشـەیەكدا بوەسـتێت، ئەمە چ لەڕوی تیۆری و چ لەڕوی كردارییەوە ناگونجێت، بۆ نمونە وشـەیەكی وەک (لێپە) [lap.pe] بڕگەی دوەم [pe] هەڵگری هێزە، لەم بارودۆخەدا و لە نوســـێندا چۆن بزانین دەنگێكی تاک هەم هەڵگری هێزە هەم هەڵگری هێز نییە، چونكە [p] یەكەم لە بڕگەی [lap] هەڵگری هێز نییە. لە زمانی كوردیشـــدا بۆ نمونە لە وشـــەی (گوللە) [gul.lə]، بڕگەی دوەم هەڵگری هێزە، چۆن لە نوسـێندا بزانرێ [l]ی بڕگەی یەكەم هەڵگری هێز نییە و [l]ی بڕگەی دوەم هەڵگری هێزە. كەواتە نـاكرێ دو دەنـگ، كە یەكێكیـان هەڵگری هێز بێت و ئەوی تر هەڵگری هێز نەبێت بە یەک تاكە دەنگ دابنرێت.

هەر لەم بارەیەوە گلداســـمیت (Goldsmith: 1990: 48) دەڵێت: "هەندێ لە دیاردە فۆنۆلۆژییەكان تایبەتمەندیی لەو شـــێوەیەیان هەیە، كە لێكدانەوەی تەواوی ئەوان لە تیۆرە كۆنەكاندا هەندێک كێشـــەی لەگەڵە، لەوانە ڤاوڵ درێژەكان و كۆنســـۆنانتە جوتەكان. ئەم یەكە فۆنۆلۆژییە درێژانە نەبەدوای یەكداهاتنی دو یەكەی فۆنێمی یەكســـان هەژمار دەكرێن و نە یەک یەكەی فۆنێمی". تیۆری ئۆتۆســگمێنتاڵ چارەســەری ئەم كێشـــەیە پێشـــكەش دەكات. ڤاوڵە درێژكراوەكان و كۆنســـۆنانتە جوتەكان یەک ڤاوڵ یان یەک كۆنســـۆنانت لە ئاســـتی فۆنێمیدا هەیە كە دەلكێنە دو شوێنی ئاستی بنچینەییەوە.

الف) 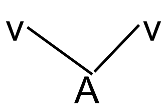

ب) 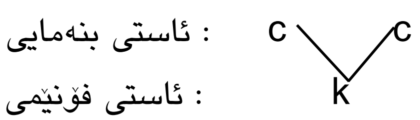

هێڵكاری ژمارە (٣) ڤاوڵی درێژكراوەی a

هێڵكاری ژمارە (٤) كۆنسۆنانتی جوتی k

لەم نواندنەدا لە بەشـــی (ئەلف)دا یەک ڤاوڵی درێژ، لە بەشـــی (ب)دا یەک كۆنســـۆنانتی جوت پیشـــان دەدرێت. ئاســـتی بنەماییەكە، كە لە ئاســـتە فۆنێمییەكە بنچینەییی ترە و ڤاوڵ و كۆنســـۆنانتەكان دەلكێنە ئەوەوە، درێژكردنەوەی یەكە فۆنێمیەكان پشـــاندەدات. كاتێک كە یەک ڤاوڵ یان یەک كۆنســـۆنانت دەلكێتە دو شـــوێنی بنەماییەوە، لەم حاڵەتەدا ڤاوڵی درێژ یان جوت دەنگیی كۆنســـۆنانتی بەدیدێت. لەم بەشـــەدا پشـــان دەدرێت، كە

هەر ڤاوڵێکی درێژکراوە یان کۆنسۆنانتێکی جوت دەلکێنە دو شوێنی بنەماییەوە و تەواوی کۆنسۆنانتەکانی تر دەلکێنە شوێنێکی بنەماییەوە.

دەتوانین بڵێین، هەرچەندە لە ڕوانگەی فۆنەتیکەوە دەکرێت چەندین بیرۆکە وەک ئەم بیرۆکانەی سەرەوە لەبارەی جوت دەنگیی پەسەند بکەین، بەڵام لە زمانی کوردیدا بیرۆکەی ئەوەی کە جوت دەنگیی کۆنسۆنانتی درێژکراوەیە لە کرداردا هەندێ گرفت بەدیدێنێت کە پاساو هێنانەوەی ئەوانە کارێکی ئاسان نییە، هەندێک لەو کێشانە بریتین لە[٢]:

١. لەپاڵ یەکتر وەستانی دو کۆنسۆنانتی یەکسان لە زمانی کوردیدا بەپێی ئەو سەرچاوانەی لەبەردەستماندان و لە ئەنجامی شیکردنەوەی داتای توێژینەوەکەمان، هەمو کات لە شوێنی پەیوەندی دو بڕگەدایە نەک لە یەک بڕگەدا. لەلایەکی ترەوە بە لەبەرچاوگرتنی پێکهاتەی بڕگەی زمانی کوردی لە حاڵەتی قبوڵکردنی بیرۆکەی ئەوەی کە جوت دەنگیی کۆنسۆنانتێکی درێژکراوەیە، دەبێت بیهێنینە بەرچاو کە یەک کۆنسۆنانتی تاکە دابەش دەبێت بۆ دو بەشەوە، کە بەشی یەکەم دراوەتە بڕگەی یەکەم و بەشی دوەم دراوەتە بڕگەی دوەم. ئەنجامی ئەم بیرۆکەیە ئەوەیە کە لەبەرئەوەی دەکرێت لەنێوان دو بڕگەی یەک وشەدا ڕابگیرێت، کەواتە دەکرێت لە کاتی بەرهەمهێنانی تاکە توخمێکدا ڕابوەستێت و ئەمەش چ لەڕوی تیۆری و چ لەڕوی پراکتیکیەوە ناگونجێت، چونکە بەپێی ئەو داتایەی کە لەبەردەستی ئێمەدان هیچ نمونەیەکمان لە زمانی کوردیدا نییە، کە پشتڕاستی ئەم حاڵەتە بکاتەوە.

٢. لەکاتی هاتنی دو کۆنسۆنانتی چونیەک لە تەنیشت یەکتر، یەکەم کۆنسۆنانت هەڵگری هێز نییە، بەڵام دوەم کۆنسۆنانت هەڵگری هێزە، بۆ نمونە لە وشەی کەللە [kəllə] دا، [l] لە بڕگەی دوەم واتە [lə] هەڵگری هێزە، لەم دۆخەدا چۆن دەکرێت بیهێنینە بەرچاو کە دەنگێکی تاک هەم هەڵگری هێز بێت و هەم نەبێت؟ چونکە [l]ی یەکەم لە بڕگەی [kəl]دا هەڵگری هێز نییە.

٣. جوت دەنگیی نەک تەنها بەهۆی دو دەنگی یەکسان ڕودەدات، بەڵکو بەهۆی دو دەنگی جیاواز لە شوێنی بەرهەمهێنانی یەکسانیشەوە ڕودەدات. بۆ نمونە لە وشەی توندتر[tundtɨr]دا دەبینین کە [d] و [t] دو کۆنسۆنانتی جیاوازن لە یەکتر، بەڵام سازگەی بەرهەمهێنانیان لەیەکتر نزیکە، بۆیە دەنگی [d] دەکەوێتە ژێر کاریگەری دەنگی [t] و وەک ئەو دەردەبڕدرێت و دەبێتە [tunttɨr]، بەمەش جوت دەنگیی دروستدەبێت، بۆیە هەرگیز ناتوانین ئەم دو دانە بە یەک دەنگی درێژکراو هەژمار بکەین، چونکە دو دەنگیی جیاوازن لەیەکتر تەنها لەکاتی دەربڕیندا وەک یەک گۆدەکرێن.

کەواتە بەگوێرەی ئەو هۆکارانەی کە باسمان کرد و خستمانەڕو، لە ئەنجامی شیکردنەوەی ئەو داتایانەی کە لەبەردەستمان دایە، دانانی جوت دەنگیی بە کۆنسۆنانتێکی درێژکراوە نەگونجاوە، بەڵکو لە زمانی کوردیدا جوت دەنگیی بریتییە لە بەدواییەکداهاتنی دو دەنگی کۆنسۆنانتی چونییەک لە وشەیەک یان دو مۆرفیم یان دو وشە.

Journal of University of Raparin گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین E-ISSN: 2522 – 7130 P-ISSN: 2410 – 1036

بەم شێوەیە جوت دەنگیی دو بڕگەیی یان دو دەنگە کۆنسۆنانتی وەک یەک، کە بەبێ ئەوەی دەنگێکی تر بکەوێتە نێوانیان لە سنوری نێوان دو بڕگە دوبارە دەبێتەوە. لەم پرۆسەیەدا هاتنی یەکەم کۆنسۆنانتی دوبارە لە کۆتایی بڕگەی لای ڕاست دایە و هاتنی دوەم کۆنسۆنانتی دوبارە لە سەرەتای بڕگەی لای چەپدایە. کەواتە دەتوانین بڵێین جوت دەنگیی، دوبارەبونەوەی بەبێ ناوبڕی کۆنسۆنانتە. لەلایەکەوە جوت دەنگی لە دو بڕگەدا دێن، بەم شێوەیە: کۆنسۆنانتی یەکەم، لەکۆتایی بڕگەی یەکەم و کۆنسۆنانتی دوەم، لە سەرەتای بڕگەی دواتر. بۆ نمونە، لە وشەی (سەللە) [səllə] لێرەدا کۆنسۆنانتی یەکەم لە کۆتایی بڕگەی یەکەم و کۆنسۆنانتی دوەم لە سەرەتای بڕگەی دواتر پێکدێت. وەک لەم هێڵکاریە ڕونی دەکەینەوە:

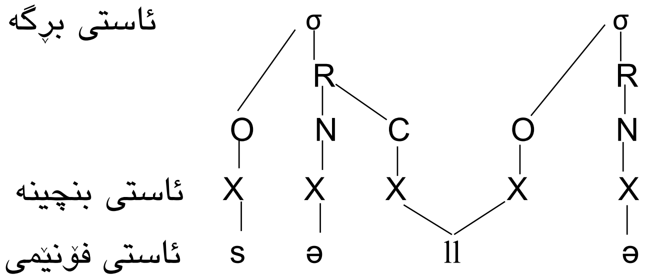

هێڵکاری ژمارە (٥) پیشاندانی جوت دەنگیی وشەی (سەللە)

لێرەدا هەریەکێک لە بەشەکانی جوت دەنگیی کەوتونەتە بڕگەی جیاوازەوە، یەکێکیان لە کۆتایی بڕگەی یەکەم و ئەوی تریان لە سەرەتای بڕگەی دوەم، هاتوە.

٣-١/١: پۆلێنکردنی جوت دەنگیی:

وەک زانیمان جوت دەنگیی بریتییە لە بەدوایییەکداهاتنی دو دەنگی کۆنسۆنانتی چونیەک. ئەم جوت دەنگییانە بە چەند شێوەی جیاوازن و هەمویان بە یەک شێوە دەرناکەون، بە واتایەکی تر بە چەند شێوەی جیا جیا پۆلێن دەکرێن، بەم شێوەیە:

ـ جوت دەنگیی (بنجی، داڕشتن)

یەکێک لە پۆلێنکردنەکانی جوت دەنگیی بریتییە لە (جوت دەنگیی بنجی و جوت دەنگیی داڕشتن)، (Kubozono) لەبارەی ئەم دو جۆرەی جوت دەنگیی دەڵێت: لە فۆنۆلۆژیدا ئەوە بە باشی زانراوە، کە زمانەکان جیاوازن لەڕوی شوێنی دەرکەوتنی جوت دەنگیی لەناو جۆرە جیاوازەکانی وشەکان، جوت دەنگیی لەوانەیە لە دو شوێنی جیاوازی جۆرە جیاوازەکانی وشەکاندا دەربکەوێت: یەکەمیان لەناوخۆی مۆرفیم (لەناو مۆرفیم)، دوەمیان لەناو زنجیرە مۆرفیم، کە پێیان دەوترێت جوت دەنگیی بنجی و جوت دەنگیی داڕشتن، هەردو جۆرەکەی دەکرێت لەناو یەک زماندا دەربکەون، بۆ نمونە زمانی تورکی و ئیتاڵی، یان تەنها جۆری دوەم بەشێوەیەکی

بنەڕەتی دەردەکەوێ، وەک زمانی ڕوسی، نموونە لە زمانی تورکی وەک وشەی /ffit/، نمونە لە زمانی ڕوسی وەک وشەی /bezzabotno/(Kubozono: 2017:2-44).

ـ جوت دەنگیی (فەرهەنگی، چونییەکی، لێکدان)

پۆلێنکردنێکی تر هەیە بۆ جۆرەکانی جوت دەنگیی ئەویش ئەوەیە کە دەوترێت سێ جۆری جیاوازی جوت دەنگی هەیە، ئەوانیش بریتین لە(فەرهەنگی Lexical، چونییەکی assimilated، پێکەوەبەستن یان لێکدان(بەستنی وشەیەک بە وشەیەکی ترەوە) concatenated). یەکەم پیشاندانی ژمارەی فۆنێمەکان و دۆزینەوەیان لەناو فەرهەنگ، دوەم حاڵەت لێکچونی وەک یەکی دەنگێک لەناو وشەدا، کە بەهۆی کاریگەری دەنگێکی ترەوە دروستبوە، لەکاتێکدا دواین جۆر کاتێک ڕودەدات، کە دو پارچە(دو وشە) یەکتربگرن، کە دەنگی کۆتایی پارچەی یەکەم لەگەڵ سەرەتای پارچەی دوەم وەک یەک بن-(Grace and Redford: 2012: 82-91).

ـ جوت دەنگیی (فەرهەنگی، مۆرفۆلۆژی)

یەکێکی تر لە پۆلێنکردنەکان، پۆلێنکردنی جوت دەنگییە بۆ دو جۆری (فەرهەنگی و مۆرفۆلۆژیی). جوت دەنگیی فەرهەنگیی(Lexical)، کە جیاوازیەکی فۆنێمی پیشاندەدات، بۆ نمونە جیاوازیەکی زۆر دروستدەکەن لە نێوان ئەم دو وشە ژاپۆنیەدا وەک وشەی kona لەگەڵ konna. جوت دەنگیی مۆرفۆلۆژی، کە بریتییە لە دوبارەبونەوەی دو کۆنسۆنانت لە سنوری مۆرفۆلۆژیدا لە زنجیرەی دو مۆرفیم وەک لە وشەکانی زمانی ئینگلیزی، بۆ نمونە دروستبونی جوت دەنگیی بەهۆی پێشگرەوە وەک وشەی unnatural، یان دروست بونی جوت دەنگیی بەهۆی یەکگرتنی دو وشە یان دو مۆرفیم وەک وشەی ئاوێتەی funname.(Ben hedia: 5: 2019).

ـ جوت دەنگیی (ڕاستەقینە، ساختە)

پۆلێنکردنێکی تر بۆ جۆرەکانی جوت دەنگیی، جوت دەنگیی ڕاستەقینە(true gemination)، جوت دەنگیی ساختە(fake gemination)ن، کاتێک یەکە تایبەتەکە تاک بو، واتە وشەکە تاک بو، جوت دەنگیەکە لەناو بنچینەی وشەکەدا هەبو، ئەوا جوت دەنگیی ڕاستەقینەیە، بەڵام ئەگەر دو یەکە بەسترابونەوە بەیەکترەوە و بوبێتە هۆی دروستبونی جوت دەنگیی ئەوکاتە جوت دەنگیی ساختەیە(McCarthy: 1986: 207-263). (McCarthy) بەهێنانەوەی ئەم نمونانەی خوارەوە ئەم دو جۆرەی جوت دەنگیی ڕون دەکاتەوە:

C C
un + named
(fake gemination)

هێڵکاری ژمارە (٦)جوت دەنگیی ساختە

C
pap pa
(true gemination)

هێڵکاری ژمارە (٧) جوت دەنگیی ڕاستەقینە

بەم شێوەیە بەپێی ئەم ڕوانگانەی سەرەوە دەتوانین بڵێین، جوت دەنگیی جۆری جیاوازی هەیە، هەیانە لەناو خودی وشەدایە واتە لەناو بنچینەی وشەدا بونی هەیە، هەشیانە لە سنوری دو وشە یان دو مۆرفیمدایە واتە بەهۆی لێکدانی دو وشە یان دو مۆرفیم دروستبوە، جۆرێکی تریان بەهۆی پێشگر و پاشگرەکان دروستدەبن.

بێگومان زمانەکانیش لەڕوی هەبونی جۆرە جیاوازەکانی جوت دەنگی جیاوازن، بە واتایەکی تر ئەم جۆرانە مەرج نییە لە هەمو زمانەکاندا بونیان هەبێت، زمان هەیە تەنها یەک جۆری جوت دەنگیی تێدایە، بۆ نمونە لە زمانی ئینگلیزیدا جوت دەنگیی بنجی نییە تەنها جوت دەنگیی ڕۆنانی دەردەکەوێ لەم بارەیەوە (Ben hedia) دەڵێت: دو جۆری سەرەکی لە جوت دەنگیی هەیە: جوت دەنگیی فەرهەنگی و جوت دەنگیی مۆرفۆلۆجی[٣] (Lexical and morphological geminates). لە زمانی ئینگلیزیدا جوت دەنگیی فەرهەنگی نییە، بەڵکو تەنها جوت دەنگیی مۆرفۆلۆجی هەیە، دو کۆنسۆنانتی دراوسێی چونیەک لەوانەیە لەڕێگەی بەیەکەوەلکان، وەک لە وشەی unnatural، یان لەسنوری وشەییدا پێکیبهێنن بە شێوەی ئاوێتە وەک bookcase، فریزی the man naps (ben hedia: 2019: 7). بەڵام زمانیش هەیە هەردو جۆرەکەی تێدایە، وەک زمانی فارسی بۆ نمونە جوت دەنگیی بنجی وەک وشەی «تلّه» [talle]، جوت دەنگیی ڕۆنانی وەک وشەی«ال + سلام اسّلام» [assalam](کامبوزیا: ١٣٩٣: ٣٣٥). بەهەمان شێوەی زمانی فارسی لە زمانی کوردیشدا هەردو جۆرەکەی جوت دەنگیی بونیان هەیە (جوت دەنگیی بنجی و جوت دەنگیی ڕۆنانی(دارشتن، لێکدان))، جوت دەنگیی بنجی وەک وشەی (گوللە)، جوت دەنگیی ڕۆنانی و وشەی (چاککردن).

لە ئەنجامی سەرنجدان لەو پۆلێنانەی کە پێشتر لە زمانە جیاوازەکان کراون و بەهۆی شیکردنەوەی داتای توێژینەوەکەمان دەتوانین بڵێین ئەم جۆرانەی جوت دەنگیی لە زمانی کوردیدا هەن:

١/١-٣-١: جوت دەنگیی بنجی

وەک پێشتر لە زمانی کێت فۆرد(Catford)ەوە لە پێناسەی جوت دەنگیی ئاماژەی بەوە کرد کە "بەدوایەکداهاتنی دو توخمی کۆنسۆنانتی یەکسان یان تارادەیەک یەکسان بە مەرجی ئەوەی کە لە سنوری دو وشە یا دو مۆرفیمدا نەبێت، جوت دەنگیی ناو ناوە"(Catford: 2004: 110) . ئەم پێناسەیەش لەخۆگری حاڵەتە سەرەکییەکانی جوت دەنگییە، واتە پێناسەی جوت دەنگیی بنجی دەگرێتەخۆ. بە واتایەکی تر جوت دەنگیی بنجی لە ناوەڕۆک و پێکهاتەی وشەدا پەیدا دەبێت، کە دو دەنگی چونیەک لەناو وشەیەکی سادەدا دێن، واتە لە

ناوەڕۆکی وشەکەدا جوت دەنگییەکە بونی هەیە. کریستاڵیش(Crystal) (بەدوای یەکداهاتنی دو یەکەی دەنگی یەکسان و لەپاڵ یەک لە یەک وشەدا دەڵێت جوت دەنگیی) (Crystal: 2008: 206). بۆ نمونە وشەکانی (میللەت، کڕڕە، ماددە، هەڵڵا، سوننە، جممە، ...).

وەک لەم هێڵکارییەی خوارەوە جوت دەنگیی لە وشەکانی (میللەت، کڕڕە)[millət]و/[kɨrrə] ڕون دەکەینەوە:

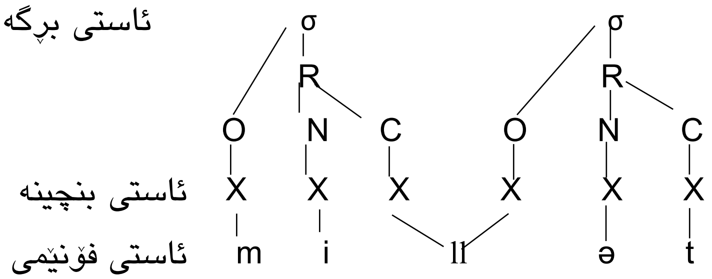

هێڵکاری ژمارە (٨) پیشاندنی جوت دەنگیی وشەی (میللەت)

بە سەرنجدان لەم هێڵکارییە ئەوەمان بۆ ڕوندەبێتەوە، کە هەریەکێک لە بەشەکانی جوت دەنگیی کەوتونەتە بڕگەی جیاوازەوە، یەکێکیان لە کۆتایی بڕگەی یەکەم و ئەوی تریان لە سەرەتای بڕگەی دوەم، هاتوە، جوت دەنگییەکە لە ئاستی بنچینەیی، کە ئاستی بنەڕەتی وشەکانە، لە بنجی وشەکەدا بونی هەیە، لە ئاستی فۆنێمیش بە دو دەنگ دەردەبڕدرێت.

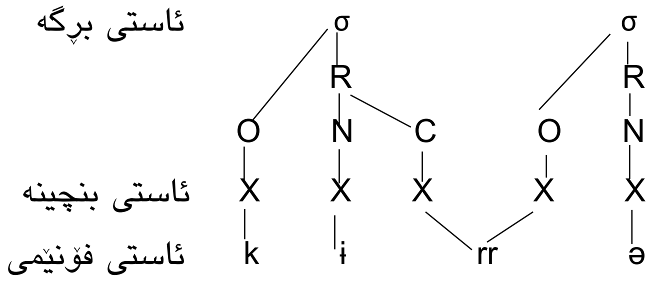

هێڵکاری ژمارە (٩) پیشاندانی جوت دەنگیی وشەی (کڕڕە)

بەهەمان شێوەی وشەی پێشوتر بەپێی ئەم هێڵکارییە لەم وشەیەشدا هەریەکێک لە بەشەکانی جوت دەنگیی کەوتونەتە بڕگەی جیاوازەوە، یەکێکیان لە کۆتایی بڕگەی یەکەم و ئەوی تریان لە سەرەتای بڕگەی دوەم، هاتوە، جوت دەنگییەکە لە ئاستی بنچینەیی، کە ئاستی بنەڕەتی وشەکانە، لە بنجی وشەکەدا بونی هەیە، لە ئاستی فۆنێمیش بە دو دەنگ دەردەبڕدرێت.

١/١-٣-٢: جوت دەنگیی ڕۆنانی

هەنـــدێک جـــار جـــوت دەنگیـــی، لە شـــوێنی پەیوەنـــدی دو مـــۆرفیم یـــان لەنێـــوان دو وشـــەی سـەربەخۆدا بەدیـدێت، کە پێـی دەڵـێن جـوت دەنگیـی ڕۆنانی(کامبوزیـا: ١٣٩٣: ٣٣٤). کەواتە مەبەسـت لە جـوت دەنگیـی ڕۆنـانی، دروسـتبونی جـوت دەنگیـیە لە شـوێنی پەیوەنـدی دو مـۆرفیم یـان لە سـنوری دو وشــەی ســەربەخۆدا، واتە جــوت دەنگیــیەکە لە بنچیــنەی وشــەکەدا بــونی نیــیە، وەک جــوت دەنگیــی بنجـی، بەڵکـو بەهـۆی یەکگرتنـی دو وشـە یـان دو مـۆرفیم دروسـتدەبێت، بـۆیە پێـی دەڵـێن جـوت دەنگـی ڕۆنــانی. وەک لە وشــەکانی (کــورتتر، چــاککردن، ڕۆمــاننوس، ...)، کە ئەمەش پــۆلێن دەبێــت بــۆ دو جــۆر، ئەوانیش:

١/١-٣-٢-١: جوت دەنگیی دارِشتن

جوت دەنگیی دارِشتن لەکاتێکدا دروستدەبێت، لەو وشانەی پێشگریان لەگەڵ بەکاردێت گەر پیتی کۆتایی پێشـــگرەکە و پیتی ســـەرەتایی وشـــەکە وەک یەک بن. هەروەها لەو وشـــانەی کە پاشـــگریان هەیە لە کاتێکدا دروستدەبێت کە پیتی کۆتایی وشـەکە وسـەرەتای پاشـگرەکە وەک یەکبن. (Ben Hedia: 2019: 7)، ئەو بە هێنانەوەی ئەم نمونانەی خوارەوە بونی ئەم جۆرەی جوت دەنگیی سەلماندوە:

(1) unnatural, unknown, innumerous, immortal, dissatisfied

(2) really, solelly, cleanness, soulless

لە زمانی کوردیدا بەپێی داتای توێژینەوەکەمان جوت دەنگیی بەهۆی پێشـــــگرەکانەوە دروســـــت نابێت، بەڵام جوت دەنگیی بەهۆی پاشگرەوە دروستدەبێت، وەک وشەکانی (کورتتر، کاممان، چەوتتر).

بۆ زیاتر ڕونکردنەوەی ئەم جۆرەی جوت دەنگیی، وشـەی (کورتتر)[kurttɨr] بە هێڵکاری پیشان دەدەین، بەم شێوەیە:

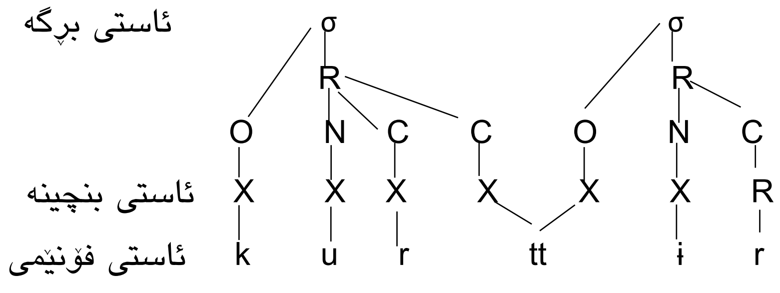

هێڵکاری ژمارە (١٠) پیشاندانی جوت دەنگیی وشەی (کورتتر)

به سەرنجدان لەم هێڵکارییە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە جوت دەنگییەکە لە ئاستی بنچینەیی لە بنجی وشەکەدا نییە، بەڵکو لە سنوری یەکگرتنی دو پارچەی سەربەخۆ دروستبوە، واتە لە سنوری یەکگرتنی دو مۆرفیم، دروستبوە، هەریەکێکیش لە بەشەکانی جوت دەنگیی کەوتونەتە برگەی جیاوازەوە، یەکێکیان لە کۆتایی کۆتا برگەی مۆرفیمی یەکەم و ئەوی تریان لە سەرەتای برگەی مۆرفیمی دوەم، هاتوە. لە ئاستی فۆنێمیش، کە ئاستی دەربڕینی فۆنێمەکانە، بە دو دەنگ دەردەبڕدرێن.

١/١-٣-٢-٢: جوت دەنگیی لێکدان(جوت دەنگیی لەشوێنی لێکدانی دو وشە):

جوت دەنگیی دەتوانرێ فۆنەتیکیانە هەستی پێبکرێت لەناو وشە لێکدراوەکان، کە زیاتر لە یەک مۆرفیم پێکدێن، کە لە سنوری یان لە چوارچێوەی مۆرفیمەکان ڕودەدات، ئەمە ئاشکراو دیارە لەناو لیستی وشە لێکدراوەکان لە نوسینیشدا بە دو دەنگ دەنوسرێن (Mubarak and jebur: 2018: 31). وەک لە وشەکانی (چاککردن، پاککردن، ڕۆژژمێر، درککردن، زماننا‌س، ...).

بۆ ڕونکردنەوەی ئەم جۆرەی جوت دەنگیی، وشەی (چاککردن)[ʧakkɨrdɨn] بە هێڵکاری دەخەینەڕو، بەم شێوەیە:

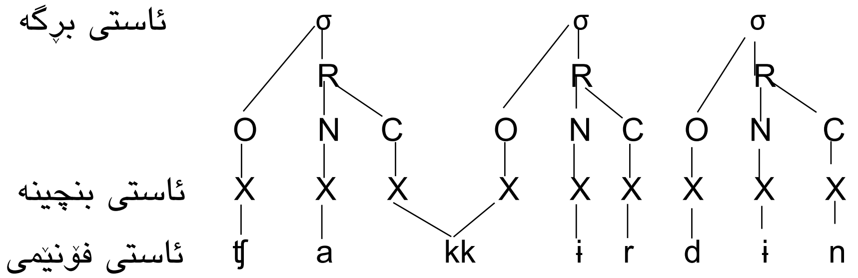

هێڵکاری ژمارە (١١) پیشاندانی جوت دەنگیی وشەی (چاککردن)

لەم هێڵکارییە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە جوت دەنگییەکە لە ئاستی بنچینەیی لە بنجی وشەکەدا نییە، بەڵکو لە سنوری یەکگرتنی دو وشەی سەربەخۆ دروستبوە، بۆیە پێیان دەوترێ جوت دەنگیی لێکدان. لەم جۆرەدا هەریەکێک لە بەشەکانی جوت دەنگییەکە کەوتونەتە برگەی جیاوازەوە، یەکێکیان لە کۆتایی کۆتا برگەی وشەی یەکەم و ئەوی تریان لە سەرەتای برگەی وشەی دوەم، هاتوە. لە ئاستی فۆنێمیش، کە ئاستی دەربڕینی فۆنێمەکانە، بە دو دەنگ دەردەبڕدرێن.

١/٤-١: جوت دەنگیی و پرۆسە فۆنۆلۆژییەكان

مەبەسـت لە جـوت دەنگیـی و پرۆسـە فۆنۆلۆژییەكـان، دروسـت بـونی جـوت دەنگیـیە بەهـۆی پرۆسەكانەوە، لێرەدا ئەو پرۆسانە دەخەینەڕو، كە جوت دەنگیی دروستدەكەن لە زمانی كوردیدا.

١/٤-١-١: جوت دەنگیی و گونجان (Gemination in Total Assimilation):

گونجان چەمكێكە بەهۆی كارلێككردنی یان كاریگەری دەنگێكی دراوسـێ دروسـتدەبێت. ئەم حاڵەتە بەهۆی قورسیە لە دەربڕیندا كە قسەكەران ئارەزو دەكەن بۆ ئاسانی دەربڕین دەنگێك بگۆڕن بە دەنگێكی تر، لێرەشدا دەنگەكە وەك دەنگی دراوسێی دەردەبڕن بەمەبەستی ئاسانی گۆكردن، لەبەرئەوە (Dirven: 2004: 119) ئەوەی خستۆتەڕو كە (ئەم شێوازە قسەكردنە ناچاری نییە بەڵكو ئارەزومەندانەیە و زیاتر وەك شێوازی نارەسـمی بەكاردەهێندرێت، بۆئەوەی لەكاتی قسـە كردن ئاسـودەتر بیت). بەمەش هەندێ جار لە ئەنجامی گونجانی دەنگەكان جوت دەنگیی دروستدەبێت.

(Crystal) پێناسـەی گونجـان (Assimilation) دەكـات بەوەی كە زاراوەیەكـی گشـتییە لەنـاو فۆنەتیـك، كە بەهـۆی كـاریگەری دەنگێـك لەسـەر دەنگێكـی تـر دروسـتدەبێت، بەمەش دەنگەكـان دەبـنە چـونیەك واتە وەك یەكتـر گـۆدەكرێن(Crystal: 2008: 39). هەروەهـا لەسـەر بنەمـای پێناسـەكانی كنسـتویچ (Kenstowicz: 1994: 21)، ئـارلاتۆ (آرلاتـو: ١٣٨٤: ١١٨_١٢٢)، بێركوئێسـت (Burquest: 2001: 117)، لە پرۆسـەی گونجانـدا، دەنـگ بـۆئەوەی كە هاوشـێوەی دەنـگەكەی تەنیشـتی بێـت و یـان لەگەڵ ئەو یەكسـان بێـت، بـۆی هەیە بگۆڕێـت لەڕوی تایبەتمەنـدی شـوێنی بەرهەمهێنـان، یـان شـێوەی بەدیهێنـان. بە ڕای ئـارلاتۆ(آرلاتو: ١٣٨٤: ١١٨) و بێركوئێسـت(Burquest: 2001: 117) یەكێـك لە هۆكارەكـانی ڕودانـی چـونییەكی، كـاریگەری دەنگـی دواتـر و ئاسـانكاری جـوڵەی ماسـولكەكان بـۆ دەربڕینـی ئەو دەنـگە دادەنـێن. دەتـوانین بڵێـین گونجـانی تەواوەتـی یەكێـك لە هۆكـارە گرنگەكـانە، كە دەبێـتە هـۆی دروسـتبونی وشـە جـوت دەنگەكـان، كە لە ئەنجامـدا جـوت دەنگیـی بەهـۆی چـونیەكییەوە بەدیـدێت(كامبوزیا و تاجآبـادی: ١٣٨٥: ٣٣٩). وەك لە وشـەكانی (حەڤـدە، هانـدان، گوڵـدان، دڵـدار)، كە پـاش كـاركردنی پرۆسـەی گونجـان دەبـن بە (حەڤـڤە، هاننـان، گـوڵڵان، دڵـڵار)، لێـرەدا بەهـۆی كـاریگەری دەنگـی دراوسـێ و گـۆكردنی ئەم دەنـگە وەكـو دەنگـی دراوسـێ بەمەبەسـتی ئاسـانی دەربـڕین، ئەم گۆڕانكـاریە بـۆتە هـۆی هاتنەئـارایی جـوت دەنگیـی بەهـۆی گونجـان. جێگـای باسـە ئەم پرۆسـەیە تەنهـا لە حاڵەتی قسەكردن دەردەكەوێت و لە نوسیندا نییە.

بۆ ڕونكردنەوەی جوت دەنگیی و گونجان، وشەی /حەڤڤە/ [ħavvə] پێش كاركردنی پرۆسەی گونجان و دوای كاركردنی پرۆسەی گونجان لە هێڵكاری ژمارە(١٢) و (١٣) دەخەینەڕو، بەم شێوەیە:

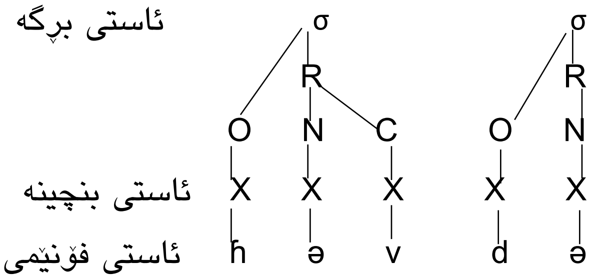

هێڵکاری ژمارە (١٢) پیشاندانی وشەی (حەڤدە) پێش کارکردنی پرۆسەی گونجان

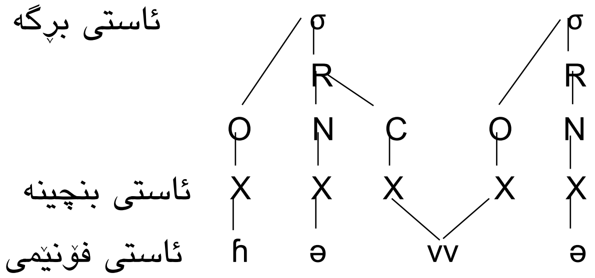

هێڵکاری ژمارە (١٣) پیشاندانی وشەی (حەڤڤە) پاش کارکردنی پرۆسەی گونجان

لەم هێڵکارییانەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە لە وشەی (حەڤڤە) پێش کارکردنی پرۆسەی گونجان جوت دەنگیی نییە و وشەکە بەم شێوەیەیە (حەڤدە)، بەڵام بەهۆی کاریگەری دەنگی دراوسێ و گۆکردنی ئەم دەنگە وەکو دەنگی دراوسێ بەمەبەستی ئاسانی دەربڕین، پاش کارکردنی پرۆسەی گونجان وشەکە دەبێتە (حەڤڤە)، لێرەشدا بەهەمان شێوەی جۆرەکانی جوت دەنگیی، جوت دەنگییە دروستکراوەکە بەهۆی پرۆسەی گونجان، دەکەوێتە جێکەوتەی ناوەڕاستی وشە و هەریەکەیان لە برگەی جیاوازدا دێن.

١/١-٤-٢: جوت دەنگیی و گۆڕانی دەنگ:

لە زمانی کوردیدا جۆرێکی دیکە لە جوت دەنگیی لەناو وشەکاندا دەبینرێت، ئەویش لە ئەنجامی بەدوابییەکدا هاتنی دەنگە هاوسازگەکانە. ئەگەر لە نێوان دو وشەدا ماوە یان وەستان بەدیهات، ئیتر ئەم پرۆسەیە کارناکات و جوت دەنگیی دروست نابێت. جوت دەنگیی بەهۆی گۆڕانی دەنگیی تەنها لە زنجیرەی گوتنی پێکەوە لکاودا دروستدەبێت. حاڵەتێکی لەم شێوەیە دەچێتە ژێر کۆمەڵە چونیەکەکانەوە(کامبوزیا: ١٣٩٣: ٣٣٧). وەک وشەکانی (یەککرتو، توندتر، ماتدان، کردتان)، پاش کارکردنی پرۆسەی گۆڕانی دەنگ دەبن بە

(یەگگرتو، تونتتر، ماددان، کرتتان)، لێرەدا وشـــەی (یەکگرتو) لەکاتی دەربڕیندا بۆ ئاســـانی گۆکردن دەبێتە (یەگگرتو)، دەنگی (ک) بەهۆی کاریگەری دەنگی (گ)ی دراوسێی گۆڕاوە بە هەمان دەنگی دوای خۆی (گ)، کە هەمان سازگەیان هەیە. هەروەها وشەکانی تریش بەهەمان شێوە ئەم گۆڕانکاریەیان بەسەردا هاتوە. شایەنی باسە دروست بونی جوت دەنگیی بەهۆی پرۆسەی گۆڕانی دەنگ تەنها لە دەربڕیندا دروستدەبێت، لە نوسیندا نییە، چونکە لەکاتی دەربڕیندا بۆ ئاسانی گۆکردن ئەم پرۆسەیە دروستدەبێت.

بۆ پیشـاندنی دروسـت بونی جوت دەنگیی بەهۆی ئەم پرۆسـەیەوە وشـەی /یەگگرتو/ [yəggɨrtu] لە هێڵکاری ژمارە (١٤) و (١٥) دەخەینەڕو:

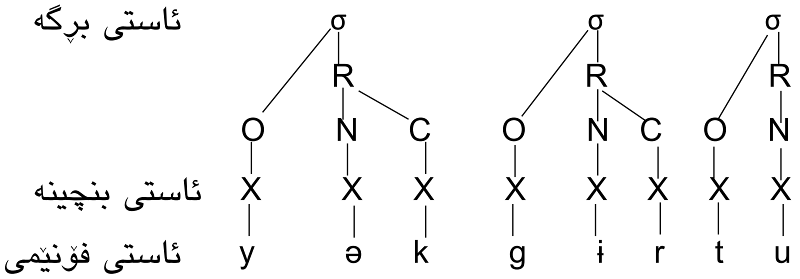

هێڵکاری ژمارە (١٤) پیشاندانی وشەی (یەکگرتو) پێش کارکردنی پرۆسەی گۆڕانی دەنگ

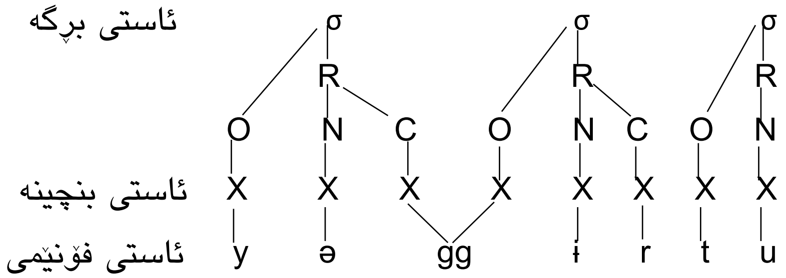

هێڵکاری ژمارە (١٥) پیشاندانی وشەی (یەگگرتو) پاش کارکردنی پرۆسەی گۆڕانی دەنگ

لەم هێڵکارییانەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە لە وشەی (یەگگرتو) پێش کارکردنی پرۆسەی گۆڕانی دەنگ، جوت دەنگیی نییە و وشەکە بەم شێوەیە (یەکگرتو)، بەڵام بەهۆی کاریگەری دەنگی دراوسێ و گۆکردنی ئەم دەنگە وەکو دەنگی دراوسێ بەمەبەستی ئاسانی دەربڕین، پاش کارکردنی پرۆسەی گۆڕانی دەنگ وشەکە دەبێتە (یەگگرتو)، لێرەشدا بەهەمان شێوەی جۆرەکانی جوت دەنگیی، جوت دەنگییە دروستکراوەکە بەهۆی پرۆسەی گۆڕانی دەنگ، دەکەوێتە جێکەوتەی ناوەڕاستی وشە و هەریەکەیان لە بڕگەی جیاوازدا دێن.

بە گشـتی دەتوانین بڵێین دروسـتبونی جوت دەنگی بەهۆی پرۆسـەکانەوە، لەوانەیە کاریگەریان لەسـەر پرۆسەی لاوازکردن بێت، بەڵام جوت دەنگییە بنجییەکان کاریگەری لەسەر پرۆسەی لاوازکردن نییە و لەجیاتی

ئەوە بەهێزکردن دروستدەکەن بۆیە لەم بارەیەوە (Ridouane) دەڵێت: جوت دەنگیی فەرهەنگیی بەهێزترە لە جوت دەنگیی مۆرفۆلۆژیی[٤]، بۆیە جوت دەنگییە فەرهەنگییەکان بە پێچەوانەی جوت دەنگییە مۆرفۆلۆژییەکان کاریگەری پرۆسـه لاوازکەرەکانیان لەسـەر نییە، بۆ نمونە وەک گونجانی دەنگ(Ridouane: 2010: 3–4). کەواتە جوت دەنگییە بنجییەکان دەبنەهۆی بەهێزکردن، بەڵام جوت دەنگیی دروسـتکراو بەهۆی پرۆسـەکانەوە کاریگەری پرۆسە لاوازکەرەکانیان لەسەرە و پرۆسەی لاوازکردن دروستدەکەن.

٥-١/١: جوت دەنگییەکان لە جێکەوتەکانی وشەدا:

مەبەسـت لە جێکەوتەی جوت دەنگیی لە وشـەدا یان ژینگەی جوت دەنگیی، شـوێنی دەرکەوتنیانە لەناو وشـەدا. جوت دەنگیی بەشـێوەیەکی ئاسـایی لە هەندێک ژینگەی دەنگی دیاریکراودا ڕوودەدات. بەشـێوەیەکی گشتی لە زماندا لە سێ شـوێندا بونی هەیە: سەرەتا و کۆتایی بڕگە و لەنێوان دو بڕگە (لە سنوری دو بڕگە)، دو شوێنی یەکەم (دو حاڵەتی یەکەم) جوت دەنگیی یەک بڕگەیی، شوێنی سێیەم (حاڵەتی سێیەم) جوت دەنگیی دو بڕگەیی یان نێوانە بڕگە ناودەبرێت(جم: ١٣٩٤: ١٨).

کەواتە جوت دەنگیی بەپێی شوێنی دەرکەوتنیان دابەش دەبن بۆ ئەمانەی خوارەوە:

١-٥-١/١: جێکەوتەی سەرەتای وشە:

بریتییە لە هاتنی جوت دەنگیی لە سـەرەتای وشـە. ئەم جۆرەیان لە زمانی کوردیدا نییە، چونکە جوت دەنگیی لە زمانی کوردیدا لە سـەرەتای وشـەدا نایەت، بەڵام لە زمانی تورکیدا ئەم جۆرە بەرچاو دەکەوێت، وەک:

[ffit] fit_

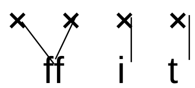

(جم: ١٣٩٤: ١٨)

هەروەها لە زمانی ڕوسیشدا ئەم جۆرە دەردەکەوێ، وەک:

/vverx/ _

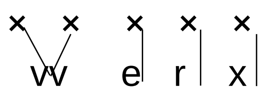

(Kubozono: 2017: 44)

لەم دو نمونەیەدا جوت دەنگییەکە لە سـەرەتای وشـەکاندا هاتوە، کە ئەم جێکەوتەیەیان لە زمانی کوردیدا نییە، چونکە لە زمانی کوردیدا جوت دەنگیی لە سـەرەتای وشـەدا نایەت و دەکەوێتە دو بڕگەی جیاوازەوە نەک تاکە بڕگەیەک.

١/١-٥-٢: جێکەوتەی ناوەڕاستی وشە:

بریتییە لە هاتنی جوت دەنگیی لە ناوەڕاستی وشە. ئەم جۆرەیان سەرجەم جوت دەنگییەکانی زمانی کوردی دەگریتەخۆ، بە واتایەکی تر هەمو ئەو وشانەی کە جوت دەنگییان تێدایە لە زمانی کوردیدا دەگرێتەوە. لێرەدا جوت دەنگییەکە دەکەویتە ناوەڕاستی وشە و لە برگەی جیاوازدا دێن، بۆیە زۆر جار پێیان دەوترێ جوت دەنگیی نێوانە برگە. لە زمانی فارسیشدا بە هەمان شێوەی زمانی کوردی، جوت دەنگیی لە دو سەری وشەکاندا واتە لە سەرەتا و کۆتایی وشەکاندا نایەت. بەڵکو بەهۆی دابەشی برگەییەوە هەموکات لەنێوان وشە و لە نێوانی دو برگە ڕەچاودەکرێت یاخود دێت. بۆ نمونە وشەی عمّه [am.me]، وەک دەبینرێت بەشێک لە جوت دەنگی کۆنسۆنانت لە کۆتایی برگەی یەکەم و بەشێکی تر لە سەرەتای برگەی دواتردا هاتوە، واتە کەوتونەتە برگەی جیاوازەوە(کامبوزیا و تاجآبادی: ١٣٩١: ١٣٥). نمونەی جوت دەنگیی لە جێکەوتەی ناوەڕاستی وشە لە زمانی کوردیدا وەک:

_ قولله [qullə]

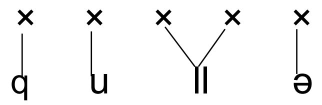

لێرەدا جوت دەنگییەکە کەوتۆتە ناوەڕاستی وشەکە و لە برگەی جیاوازدا هاتون.

١/١-٥-٣: جێکەوتەی کۆتایی وشە:

بریتییە لە هاتنی جوت دەنگیی لە کۆتایی وشە. بە هەمان شێوەی جوت دەنگیی سەرەتا، جوت دەنگیی کۆتاییش لە زمانی کوردیدا نییە، چونکە فۆنۆتاکتیکی زمانەکە ڕێگە بە هاتنی جوت دەنگیی نادات لە تاکە برگەیەکدا، بەڵام ئەم جۆرەیان لە زمانی عەرەبیدا هەیە، وەک:

_ مشمّ [maʃamm]

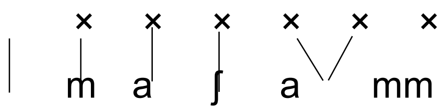

(Ahmed and Sameer: 2016: 8)

_ مصف [masaff]

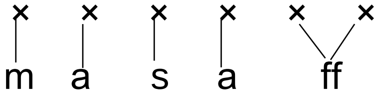

(کامبوزیا: ١٣٩٣: ٣٢٦)

کەواتە لێرەدا دەتوانین بڵێین زمانەکان جیاوازن لەڕوی جێکەوتەی دەرکەوتنی جوت دەنگیی لە وشەدا. بۆ نمونە، باوترین شوێنی جوت دەنگیی لە زمانی عەرەبیدا بریتین لە ناوەڕاست و کۆتایی وشە، تێبینی ئەوە کراوە کە لە سەرەتای وشە کەمتر باوە، لەم بارەیەوە (Watson) دەڵێت ڕودانی جوت دەنگیی لە وشەدا، جێکەوتەی ناوەڕاستی وشە و کۆتایی وشە، یەکێکە لە تایبەتمەندییە دیارەکان لە زمانی عەرەبیدا(:Watson

233 :2002). لە زمانی فارسیدا جوت دەنگیی لە دو سەری وشەکاندا واتە لە سەرەتا و کۆتایی وشەکاندا نایەت. بەڵکو بەهۆی دابەشی برگەییەوە هەموکات لەنێوان وشە و لە نێوانی دو بڕگەدا دێت. بۆ نمونە وشەی(کمّی) [cammi]، وەک دەبینرێت بەشێک لە جوت دەنگی کۆنسۆنانت لە کۆتایی بڕگەی یەکەم و بەشێکی تر لە سەرەتای بڕگەی دواتردا هاتوە، واتە کەوتونەتە بڕگەی جیاوازەوە(کامبوزیا و تاجآبادی: ١٣٩١: ١٣٥). بەپێی داتای توێژینەوەکەمان لە زمانی کوردیشدا هاوشێوەی زمانی فارسی جوت دەنگیی تەنها لە ناوەڕاستی وشەدا هەیە(ئەم حاڵەتە سەبارەت بە وشە وەرگیراوەکانیش ڕاستە)، واتە باوترین شوێنی جوت دەنگیی بریتییە لە ناوەڕاستی وشە، کە هەمو ئەو وشانەی جوت دەنگیان تێدایە دەگرێتەخۆ، هیچ وشەیەکمان نییە کە لە سەرەتاکەی یان کۆتاییەکەی ئەم دیاردەیە بونی هەبێت. بە واتایەکی تر سنورێکی دەنگی لە زمانی کوردیدا هەیە، کە بەرگری دەکات لە دەرکەوتنی جوت دەنگی کۆنسۆنانتی لە سەرەتا و کۆتایی وشەدا. (ئیسماعیل: ٢٠٠٩: ١١٣) وشەی /ددان/ی وەک نمونە هێناوەتەوە لە باسی جوت دەنگییدا، هەرچەندە ئەم وشەیە لە شێوەی جوت دەنگیی خۆی دەنوێنێت، بەڵام بەهۆی بونی بزرۆکە لەنێوان ئەم دو کۆنسۆنانتە، بە جوت دەنگیی دانانرێت، جگە لەم وشەیە چەند وشەیەکی ترمان هەیە لەو شێوەیەن، لەوانە /ببە، ببڕە، سست، کۆشش، بەخشش/ [bɨbə]، [bɨbrə]، [sɨst]، [koʃɨʃ]، [bəxʃɨʃ] بە سەرنجدان لەم وشانە، دەردەکەوێت کە لەنێوان کۆنسۆنانتەکان بزرۆکە هەیە و لە تاکە بڕگەیەکدان، بەمەش جوت دەنگیی ڕونادات. کەواتە لە وشە یەک بڕگەییەکاندا جوت دەنگیی دروست نابێت. لەلایەکی ترەوە ئەگەر بڕگە بە کۆنسۆنانتی جوت دەنگ کۆتایی پێبێت، ئەو بڕگەیە لەڕوی کێشەوە هەمو کات بە بڕگەیەکی قورس و گران هەژمار دەکرێت. لەسەر بنەمای دەستورە تایبەتەکانی زمان کوردی، کۆنسۆنانتێک ناتوانێت لە یەک بڕگەدا دو شوێن بگرێت و بەیەکەوە بێن لە هەمان کاتدا، تەنها لە حاڵەتی جوت دەنگیی و لە سنوری دو بڕگەدا کۆنسۆنانتێک دەتوانێت لە دو جێگا و لە یەک کاتدا یەکتربگرن.

٦-١/١: جوت دەنگیی و دەرکەوتنی بەپێی قاڵبی بڕگە:

دەتوانین بڵێین جوت دەنگیی پەیوەندی ڕاستەقینەی لەگەڵ بڕگەی وشەکاندا هەیە. لە زمانی کوردیدا بەزۆری جوت دەنگیی کۆنسۆنانت لەگەڵ دو ڤاوڵدا دادەنرێت، واتە هیچ کات جوت دەنگیی لە یەک بڕگەدا نایەت، بەڵکو هەر یەکێکیان دابەش دەبێت بەسەر بڕگەی جیاوازدا و هەریەکەیان لەگەڵ ڤاوڵێکدا دێن جا ڤاوڵەکان چونیەک بن یان جیاواز. ئەم سنورە لە داڕشتنی بڕگەیی زمانی کوردییەوە سەرچاوەی گرتوە. چونکە بەزۆری یەک دانە کۆنسۆنانت دەتوانێت لە یەک شوێنی بڕگەکەدا بێت، واتە دو دانە کۆنسۆنانت چونیەک بەیەکەوە لە بڕگەیەکدا نایەن. بەهۆی دابەشکردنی بڕگەییەوە لەدوای کۆنسۆنانتی جوت دەنگییەوە لە زمانی کوردیدا کۆنسۆنانتێکی دیکە ناتوانێت دابنرێت. لەلایەنێکی ترەوە چونکە لە بڕگەکانی نا کۆتایی وشەیەک بەگشتی بڕگەی CCV، CVC یان CV بەکاردەهێنرێت و داڕشتگەلێ بە شێوازی CVCCCVC لە یەک وشەدا ڕەچاوناکرێت، لەپێش جوت دەنگی کۆنسۆنانت ناتوانرێت کۆنسۆنانتێکی تر دابنرێت. هەروەها لەلایەکی ترەوە (زۆربەی جار ئەو

دەنگانەی کە لە پێش جوت دەنگە کۆنسۆنانتەکان دێن، هەندێ ڤاوڵی کورتن و زۆر بە کەمی ڤاوڵی درێژکراو ڕەچاودەکرێت.)(کامبوزیا و تاجآبادی: ١٤٠: ١٣٩١).

بۆ نمونە:

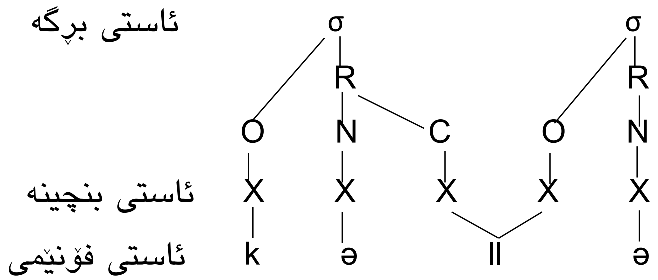

هێڵکاری ژمارە (١٦) پیشاندانی جوت دەنگیی وشەی (کەللە)

ئەگەر سەیری وشەی (کەللە) بکەین دەبینین هەریەک لە کۆنسۆنانتە چونیەکەکان کەوتۆتە بڕگەی جیاوازەوە و بەیەکەوە لە یەک بڕگەدا نەهاتون، هەروەها لە دوای جوت دەنگییەکە کۆنسنانتێکی دیکە بونی نییە، لە لایەکی تریشەوە ئەو ڤاوڵەی پێش جوت دەنگییەکە هاتوە ڤاوڵی کورتە نەک ڤاوڵی درێژ، قاڵبی بڕگەکانی بەم شێوەیەیە:

کەل/لە CVC/CV

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە لە زمانی کوردیدا جوت دەنگیی دەکەوێتە بڕگەی جیاوازەوە، هەرگیز بەیەکەوە لە یەک بڕگەدا نایەن، چونکە فۆنۆتاکتیکی زمانەکە ڕێگە بەم پێکەوەهاتنە نادات لە تاکە بڕگەیەکدا.

٢/٢ خستنەڕوی ئامار و ڕێژەی جوت دەنگییەکانی زمانی کوردی

دوای ڕوپێوییەکی گشتی زمانی کوردی دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست (١٧٨) وشەمان دەستکەوت، کە ئەم دیاردە دەنگییەیان تێدا دەبینرێت، دواتر هاتین ئەم وشـــانەمان پۆلێنکرد بەپێی ئەو جۆرانەی کە ئاماژەمان پێکردوە، بەپێی بەرنـامەی Excel ڕێژەی ســـەدی هەریەک لە (ژمـارەی ئەو دەنگـانەی جوت دەنگیی دروستدەکەن، جۆرەکانی جوت دەنگیی، جوت دەنگیی و پرۆسە فۆنۆلۆژییەکان، جێکەوتەی جوت دەنگییەکان، جوت دەنگییەکان بەپێی قاڵبی بڕگە)مان دەرهێناوە. بۆ ڕاســـتاندنی داتاکەمان گەڕاینەوە ســـەر فەرهەنگە کوردییەکانی (خاڵ، هەمبانەبۆرینە، کوردســـتان) تاکو بزانین ئەم وشـــانە لە زمانی کوردیدا تۆمارکراون، هەروەها لەڕێگەی گوێگرتن لە قسەپێکەرانی زمانە چەسپاندنمان بۆ توێژینەوەکە کرد.

٢/٢-١: خستنەڕووی ئامار و ڕێژەی دەنگە بەشدارەکان لە جوت دەنگیی:

بێگومان هەریەک لەو دەنگانەی کە جوت دەنگییان دروســـــت کردوە بەڕێژەی جیاواز بەشـــــدارن لەم پرۆســـــەیەدا، هەریەک لە دەنگەکانی (ب، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، ڵ، م، ن) بەشدارن لە دروستکردنی جوت دەنگیی، کە ڕێژەکەیان لە چارتی ژمارە (١)دیارە:

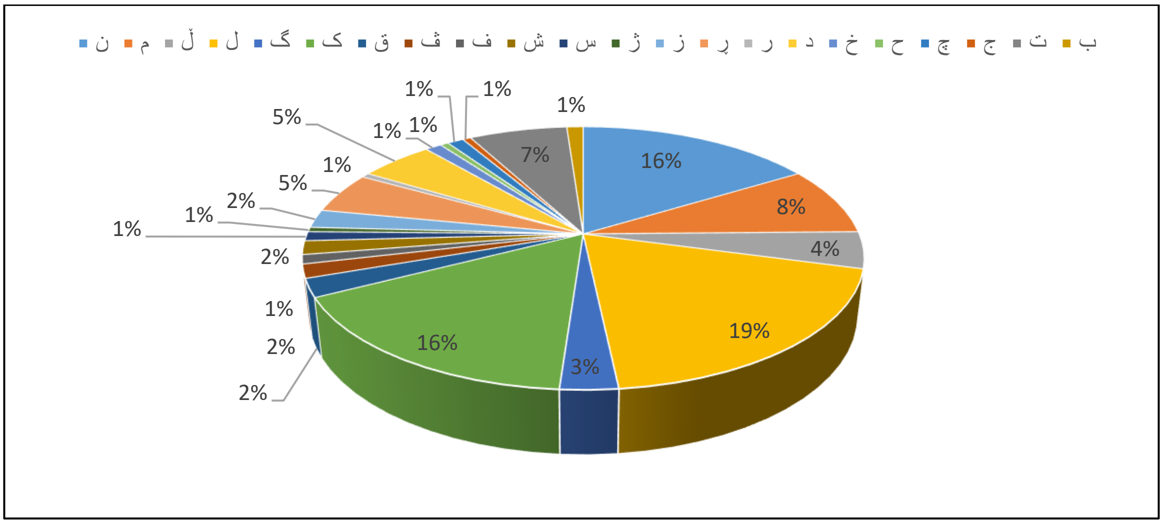

چارتی ژمارە (١) پیشاندانی جۆر و ڕێژەی ئەو دەنگانەی جوت دەنگیی دروستدەکەن

چارتی ژمارە (١) نیشـــــاندەری جۆر و ڕێژەی ئەو دەنگانەیە کە جوت دەنگیی دروســـــتدەکەن، وەک لە چارتەکەدا دەردەکەوێت، دەنگی (ت) بەڕێژەی (٧%)، دەنگی (د) بەڕێژەی (٥%)، دەنگی (ڕ) بەڕێژەی (٥%)، دەنگی (ز) بەڕێژەی (٢%)، دەنگی (ش) بەڕێژەی (٢%)، دەنگی (ڤ) بەڕێژەی (٢%)، دەنگی (ق) بەڕێژەی (٢%)، دەنگی (ک) بەڕێژەی (١٦%)، دەنگی (گ) بەڕێژەی (٣%)، دەنگی (ل) بەڕێژەی (١٩%)، دەنگی (ڵ) بەڕێژەی (٤%)، دەنگی (م) بەڕێژەی (٨%)، دەنگی (ن) بەڕێژەی (١٦%)، دەنگەکانی (ب، ج، چ، ح، خ، ر، ژ، س، ف)یش هەریەکێکیان بەڕێژەی (١%)، بەشداری لەم پرۆسەیەدا دەکەن.

٢/٢-٢: خستنەڕووی ئامار و ڕێژەی جۆرەکانی جوت دەنگیی:

بەهەمان شێوەی دەنگەکان، جۆرەکانی جوت دەنگیش لەڕوی ڕێژەوە جیاوازن و هەریەکەیان بەڕێژەیەک بەشـــداری لە دروســـتبونی ئەم پرۆســـەیەدا دەکەن، چارتی ژمارە (٢)ش نیشـــاندەری ڕێژەی جوت دەنگییەکانە بەپێی جۆرەکانیان، بەم شێوەیە:

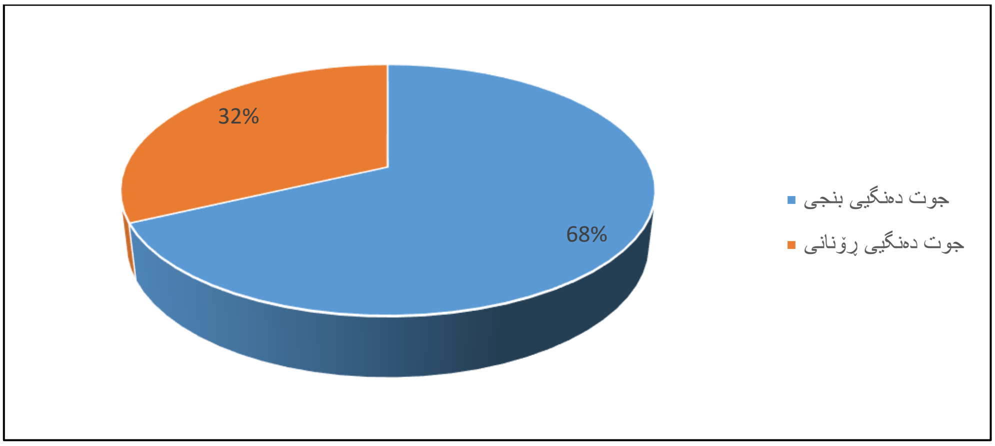

چارتی ژمارە (٢) پیشاندانی ڕێژەی جوت دەنگییەكان بەپێی جۆرەكانیان

بەپێی چارتی ژمارە (٢)، ڕێژەی (٦٨%)ی وشـەكان جوت دەنگیی بنجی، ڕێژەی (٣٢%)ی وشـەكان جوت دەنگیی ڕۆنانییان، تێدا ڕەچاودەكرێت.

لەناو جوت دەنگیی ڕۆنانی ڕێژەی بەشـداریكردنی جوت دەنگیی داڕشـتن و لێكدان جیاوازن لەیەكتر وەك چارتی ژمارە (٣):

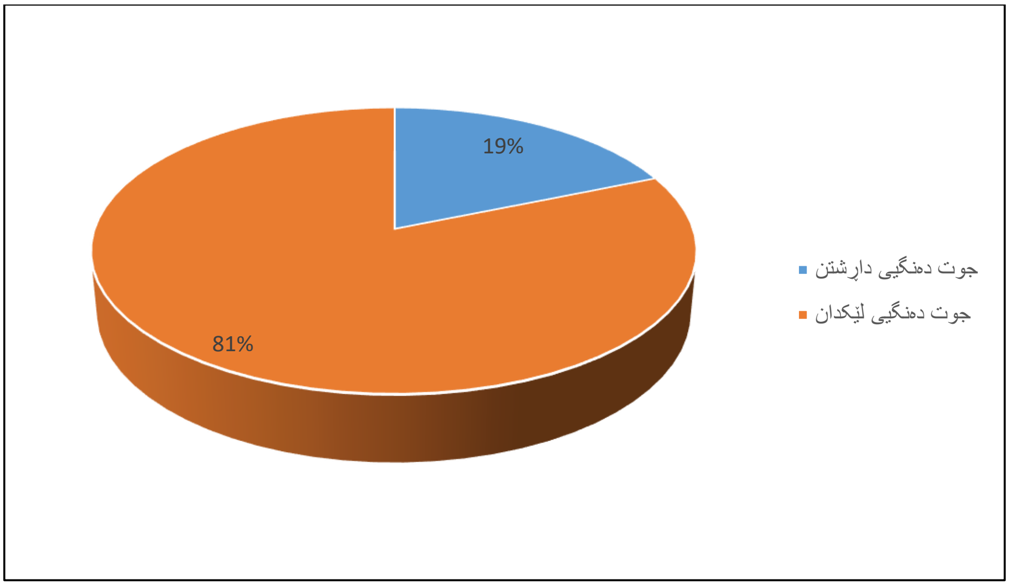

چارتی ژمارە (٣) پیشاندانی ڕێژەی جۆرەكانی جوت دەنگیی ڕۆنانی

وەك لە چارتی ژمارە (٣) دەردەكەوێت، جوت دەنگیی داڕشـــتن بەڕێژەی (١٩%)، جوت دەنگیی لێكدان بەڕێژەی (٨١%)، بەشدارن لەم پرۆسەیەدا.

لەناو جوت دەنگیی داڕشتنیش ڕێژەی بەشداری كردنی پێشگر و پاشگرەكان جیاوازە، بەڵام لەبەرئەوەی لە زمانی كوردیدا تەنها جوت دەنگیی بەهۆی پاشـگرەوە دەبێت، ئەوا ڕێژەكە بەم شـێوەیە دەبێت وەك چارتی ژمارە (٤):

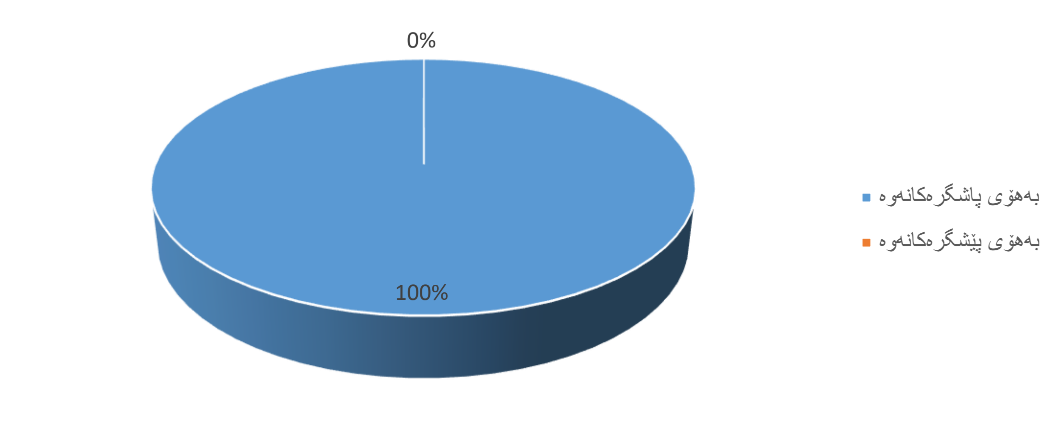

چارتی ژمارە (٤) پیشاندانی ڕێژەی بەشداریکردنی پێشگر و پاشگرەکان لە جوت دەنگیی دارِشتندا

وەک لە چارتی ژمارە (٤) دەردەکەوێ، ڕێژەی دروستبونی جوت دەنگیی دارِشتن بەهۆی پێشگرەکانەوە (٠%)، بەڵام ڕێژەی دروستبونی جوت دەنگیی دارِشتن بەهۆی پاشگرەکانەوە (١٠٠%)، کە تەواوی وشەکانی جوت دەنگیی دارِشتن پێکدەهێنێت.

٣-٢/٢: خستنەڕوی ئامار و ڕێژەی جوت دەنگیی و پرۆسە فۆنۆلۆژییەکان

چارتی ژمارە (٥) پیشاندەری ڕێژەی ئەو وشانەیە کە بەهۆی پرۆسە فۆنۆلۆژییەکان دروست بون، بەم شێوەیە:

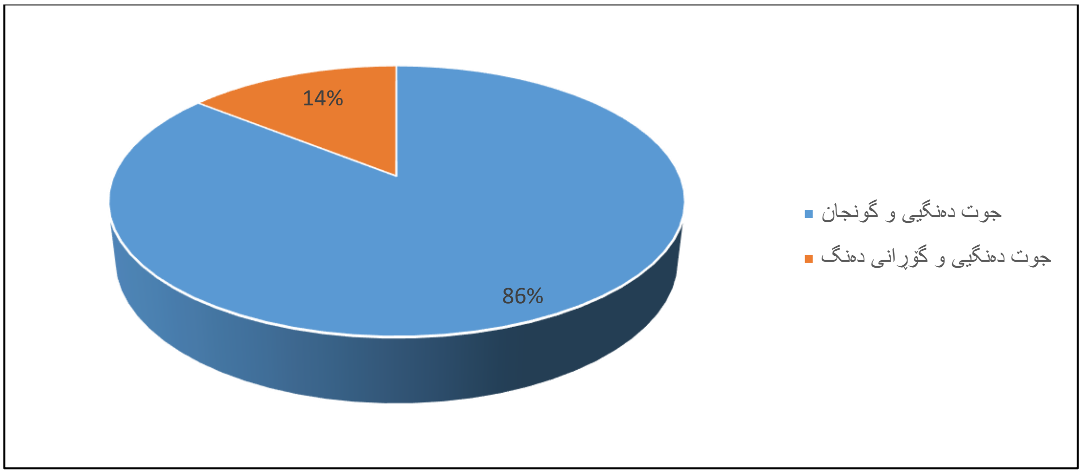

چارتی ژمارە (٥) پیشاندانی ڕێژەی جوت دەنگیی و پرۆسە فۆنۆلۆژییەکان

وەک لە چارتی (٥) دەردەکەوێ، کە ڕێژەی (٨٦%)ی جوت دەنگیی و پرۆسە فۆنۆلۆژییەکان بەهۆی پرۆسەی گونجان، ڕێژەی (١٤%) بەهۆی پرۆسەی گۆڕانی دەنگ، دروست بون.

٤-٢/٢: خستنەڕووی ڕێژەی جوت دەنگیی بەپێی جێکەوتەیان لە وشەدا:

بێگومان زمانەکان جیاوازن لەڕوی جێکەوتەی جوت دەنگییەکان لە وشـــەدا، لە چارتی ژمارە (٦) ڕێژەی سەدیی جێکەوتەی جۆرە جیاوازەکانی جوت دەنگیی زمانی کوردی دەخەینەڕو، بەم شێوەیە:

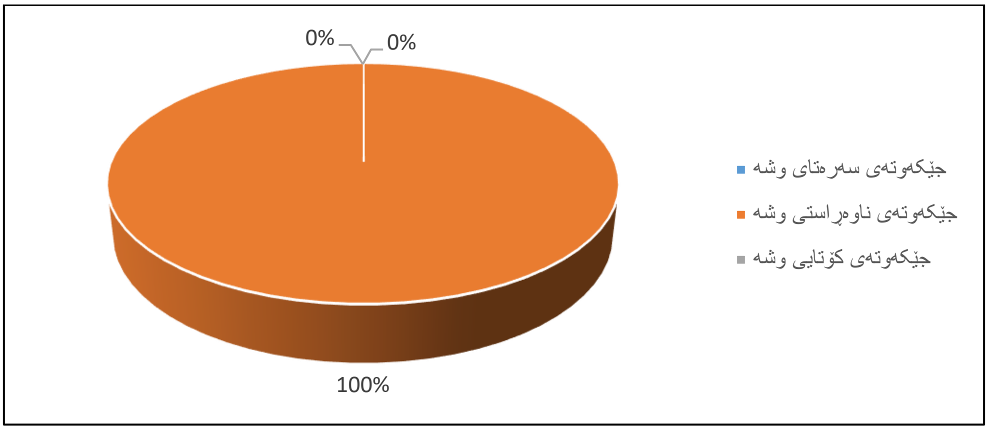

چارتی ژمارە (٦) پیشاندانی ڕێژەی جوت دەنگییەکان لە جێکەوتەی وشەدا

وەک لە چارتی ژمارە (٦) پیشاندراوە، ڕێژەی ئەو جوت دەنگییانەی دەکەونە جێکەتەی سەرەتا و کۆتایی وشـــە (٠%)ە، بەڵام ڕێژەی ئەو جوت دەنگییانەی دەکەونە ناوەڕاســـتی وشـــە (١٠٠%)ە، کە تەواوی جوت دەنگییەکانی زمانی کوردی دەگرێتەخۆ.

٤-٢/٢: خستنەڕووی ئامار و ڕێژەی جوت دەنگییەکان بەپێی دەرکەوتنیان لەناو برگە

چارتی ژمارە (٧) نیشـــاندەری ڕێژەی جوت دەنگییەکانە بەپێی دەرکەوتنیان لەناو برگەی زمانی کوردی بەم شێوەیە:

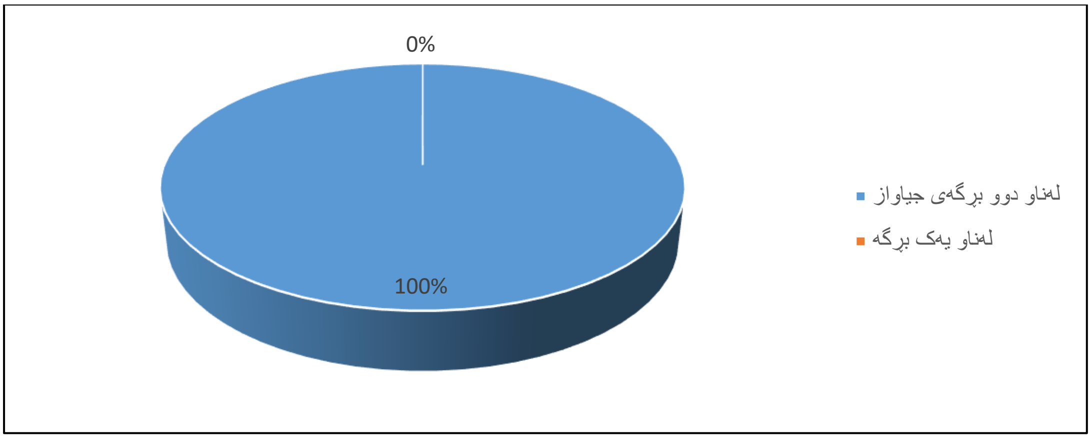

چارتی ژمارە (٧) پیشاندانی ڕێژەی جوت دەنگییەکان بەپێی دەرکەوتنیان لەناو برگە

وەک لە چارتی ژمارە (٧) دەردەکەوێت، کە ڕێژەی (١٠٠%)ی جوت دەنگییەکانی زمانی کوردی دەکەونە بڕگەی جیاوازەوە، کە تەواوی وشـــە جوتدەنگییدارەکانی زمانی کوردی دەگرێتەخۆ، بەڵام دەرکەوتنی جوت دەنگیی لە یەک بڕگەدا لە زمانی کوردیدا ڕێژەکەی (٠%)ە، چونکە لە زمانی کوردیدا دو کۆنسۆنانتی چونییەک لە تاکە بڕگەیەکدا بەیەکەوە نایەن.

ئەنجام:

١_ جوت دەنگیی دیاردەیەکی فۆنۆلۆژیی گشــتی (Universal)ە، لە زۆربەی زمانەکاندا هەســتی پێ دەکرێت. لەگەڵ ئەوەشــــدا ڕەفتار و دابەشـــکردنیان لەنێوان زمانەکاندا لەژێر لێکۆڵینەوەی جیاوازدان، چونکە لە هەر زمانێک تایبەتمەندی تایبەتی خۆی هەیە کە وا دەکات جیاوازبێت لەوانی تر. لە جوت دەنگییدا، یەک کۆنسۆنانت لکاوەتە دو شوێنی جیاوازەوە، کە پەیوەندی بە دو بڕگەوە هەیە.

٢_ بەگشتی لە زۆربەی زمانەکاندا و لە زمانی کوردیشدا دو جۆر جوت دەنگیی هەیە، یەکێکیان لە ناوەڕۆک و پێکهاتەی وشــەدا پەیدادەبێت و پێی دەوترێت جوت دەنگیی بنجی، ئەوی تریان بەهۆی ڕۆنانەوە دروســتدەبێت و پێی دەوترێت جوت دەنگیی ڕۆنانی.

٣_ لە زمانی کوردیدا تەنها جوت دەنگیی کۆنسۆنانت هەیە و ڤاوڵ بونی نییە، چونکە لە زمانی کوردیدا هەرگیز دو ڤاوڵ بەیەکەوە لە تەنیشت یەکتر نایەن.

٤_ زمانەکان جیاوازن لەڕوی دەرکەوتنی جوت دەنگییەکان لە جێکەوتەی وشـــەکاندا، لە زمانی کوردیدا سەرجەم جوت دەنگییەکان دەکەونە جێکەوتەی ناوەڕاستی وشە.

٥_ ئەو بـڕگەیەی کە بەشــی یەکەمــی جــوت دەنگیــی تێـدایە، لەڕوی هێـزەوە هەمـو کاتێـک بە بڕگەیەکـی قورس هەژمار دەکرێت.

٦_ جوت دەنگیی لە وشـــە یەک بڕگەییەکاندا نمونە پەیدا ناکات، هۆکاری ئەمەش هەر ئەو دابەشـــکردنەی بڕگەییەی جوت دەنگییە کە لە نێوان دو بڕگەدا دادەنرێت.

Journal of University of Raparin گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین E-ISSN: 2522 – 7130 P-ISSN: 2410 – 1036

Gemination In Kurdish Language
(A statistical analysis study)

Sherwan Hussen Hamed
Kurdish Department, College of Basic Education, Raparin University, Rania, Kurdistan Region, Iraq.
E-mail: sherwan983@uor.edu.krd

Raz Aziz Ahmed
Kurdish Department, College of Basic Education, Raparin University, Rania, Kurdistan Region, Iraq.
E-mail: Raz.aziz@uor.edu.krd

Abstract:

This study, entitled (Gemination In Kurdish Language(A Statical Analysis Study)), into the phenomenon of the formation of two similar consonants. It goes into the field of phonology and has utilized descriptive statistics. The study wants to answer the question of how and how many forms this phenomenon manifests itself in the Kurdish language. For this purpose, the study, besides introduction, results and bibliography, will be divided into two parts: In the first part, we introduce the phenomenon of germination and is types, and in the second part, we analyze and show the statistics of gemination in Kurdish.

Keywords: Gemination, Phonology, Collocation, Underling Geminates, Derived Geminates.

پەراوێزەکان:

(١) قۆناغی گرتن یەکێکە لە قۆناغەکانی دروستکردنی دەنگ، ئێمە سێ قۆناغمان هەیە بۆ دروستکردنی دەنگ، یەکەمیان قۆناغی ئامادەکردن، کە قۆناغی نزیک بونەوەی ئەندامەکانە لە یەکتری بۆ نمونە نزیکبونەوەی زمان لە ددان، دوەمیان قۆناغی گرتن، کە دروستبونی دەنگەکە و ماوەی گۆکردنی دەنگەکەیە، سێیەم قۆناغ قۆناغی کرانەوەیە، کە جیابونەوەی ئەندامەکانە لە یەکتری و ئازادکردنی دەنگەکەیە، لێرەدا قۆناغی گرتن لەنێوان قۆناغی یەکەم و سێیەمدایە.

(٢) بۆ ئەم زانیاریانە سود لە (کامبوزیا: ١٣٩٣: ٣١٨) وەرگیراوە.

(٣) (ben hedia: 2019: 7) زاراوەی جوت دەنگیی فەرهەنگی و مۆرفۆلۆژی بۆ جۆرەکانی جوت دەنگی بەکارهێناوە.

(٤) (Ridouane: 2010: 3-4) ڕێدوان زاراوەی جوت دەنگیی فەرهەنگیی و مۆرفۆلۆژی بەکارهێناوە.

سەرچاوەکان:

Abercrombie, D. (1967), Elements of General Phonetics, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Ahmed, M. S. and I. H. Sameer (2016), Difficulties Faced by British and Iraqi Undergraduate Students of English When Pronouncing Arabic True Geminates and English Fake Geminates, Alustath Journal, 1(217), 1-20.

Burquest, D. A. (2001), phonological Analysis: A Functional approach, 2nd edn, Texas: SIL.

Ben Hedia, S. (2019), Gemination and degemination in English affixation, Berlin: Language Science press.

Crystal, D. (2008), A Dictionary of Linguistics and Phonetics, 6th edn. London: Blackwell Publishing.

Catford, J. C. (2001), A Practical Introduction to Phonetics, 2nd edn. Oxford: Oxford University Press.

Cantineau, J. (1960), Etudes de Linguistique Arabe, 1st edn. Paris: C. Klincksieck.

Delattre, P. (1971), Pharyngeal features in the consonants of Arabic, German, Spanish, French, and American English, Phonetica, 23(3), 129-155.

El-Saaran, M.H.A. (1951). A Critical Study of the Phonetic Observations of the Arab Grammarians. Unpublished PH.D. Thesis, SOAS, London: University of London.

Carr, P. (2008), A Glossary of Phonology, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Grace, E. Oh and Redford, Melissa A. (2012), The production and phonetic representation of fake geminates in English, Journal of Phonetics, 40(1), 82-91.

Goldsmith, J. (1990), Autosgmental and metrical Phonology, 1st edn. Oxford: Basil Blackwell.

Jones, D. (1967), The Phoneme: Its Nature and Use, 3rd edn. Cambridge: Cambridge University Press.

Kenstowicz, Michael (1994). Phonology in Generative Grammar, Oxford: Blackwell.

Kubozono, H. (2017), The Phonetics and Phonology of Geminate Consonants,1st edn. Oxford: Oxford University Press.

Keating, P. (2006), Phonetic encoding of prosodic structure. In J. Harrington & M. Tabain (eds.), Speech Production, New York: Psychology Press.

Lehiste, I., Mortan, K. & Tatham, M. (1973), An instrumental study of consonant germination. Journal of Phonetics. 1(2). 131-148.

Ladefoged, P. & I. Maddieson (1996), The sound of the world's Languages, 1st edn. Oxford: Blackwell.

McCarthy, John J. (1986), Gemination and Antigemination, Amherst: University of Massachusetts, 17(2). 207-263.

Mubarak, A. S. and A. B. jebur (2018), The Phenomenon of Gemination in English and Arabic, British Journal of English Linguistics, 6(5), 28-37.

Murray, James A. H. (1933), The Oxford English Dictionary, 1st edn. Oxford: Oxford University Press.

Robins, R. H. (1964), General Linguistics An Introductory Survey, 1st edn. London: Longmans, Green & Co. LTD.

Ridouane, R. (2010), Geminates at the junction of Phonetics and Phonology, In Cécile Fougeron (ed.), Laboratory phonology 10 (Phonology and Phonetics), 61–91. Berlin, Germany & New York, NY, USA: Mouton de Gruyter.

Roach, P. (2002), A Little Encyclopedia of phonetics, 1st edn. Cambridge: Cambridge University Press.

Watson, J. (2002), The phonology and morphology of Arabic, 1st edn. Oxford: Oxford University Press.

ئیسماعیل، هەژار قادر (٢٠٠٩)، ڕۆنانی بڕگە و ئاسانبونی دەنگ لە زارۆچکەی باڵەکیاندا، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

ژاکاو، سابیر (١٣٩٩)، پرشەدارێکی زمانەوانی٢، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، بۆکان.

عەلی، تاڵیب حوسێن (٢٠١٥)، دەنگسازی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

مەحویی، محەممەد (٢٠٠٨)، فۆنەتیک و فۆنۆلۆجی، بەرگی دوەم، سلێمانی.

ثمره، یدالله (١٣٩٥)، آواشناسی زبان فارسی، ویرایش دوم، چاپ سیزدهم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

جم، بشیر(١٣٩٤)، تبین تشدیدزدایی از پایانه مشدد وام واژەهای عربی در چارچوب نظریه بهینگی، پژوهش های زبان شناسی، دانشگاه اصفهان، سال هفتم، شماره اول، شماره ترتیبی ١٢، بهار و تابستان.

حق‌شناس، علی محمد (١٣٨٠)، آواشناسی، چ ٧، تهران، نشر آگاه.

کامبوزیا، عالیه ک. ز. (١٣٩٣)، واجشناسی رویکردهای قاعده بنیاد، تهران: سمت.

کامبوزیا، عالیه ک. ز. و تاج‌آبادی، فرزانه (١٣٩١)، مقایسه مشددسازی و تشدیدزدایی در زبان فارسی و گویشهای ایرانی، فصل نامه پژوهش های زبان و ادبیات تطبیقی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، دوره ٣، شماره١ (پیاپی٩)، بهار.

معین، محمد (١٣٨١)، فرهنگ معین، کتابخانه ملی ایران، تهران.

الغامدی، محمد منصور (٢٠٠١)، الصوتیات العربیه، الریاض: مکتبه التوبه.